

İSLAM'IN KÖLE VE CARIYE SORUNUNA YAKLAŞIMI

Prof. Dr. M. Zeki DUMAN

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

zduman@erciyes.edu.tr

Öz

Kökene itibariyle insanlık tarihinin derinliklerine kadar uzanan kölelik, gücü elinde bulunduran ve kendilerini üstün gören bir sınıfın başkalarını aşağı görmelerinin talihsiz bir ürünü ve çok kötü bir insanlık ayıbıdır. Oysa bütün insanlar Adem'den'dir, Adem ise balçıktan yaratılmıştır. O sebeple bir soyun değerine üstünlüğü söz konusu değildir. Hint, Çin, Mezopotamya, Eski Yunan, Roma, Mısır'da olduğu gibi, İslam öncesi dönemde Araplarda da kölelik kurumu canlı bir biçimde yaşatılmaktaydı. İslam, insana reva görülen bu aşağılayıcı ve ayrıştırıcı zihniyet ve uygulamaya karşı çıktı, fakat bir takım psikolojik ve sosyolojik nedenlerle bu sorunu bir çırpıda kaldırma yoluna gitmedi. Yaklaşık olarak yirmi üç yıl süren tebliğ sürecinde aşama aşama yok etme yöntemini uyguladı. Bu yüzden öncelikle toplumda yerleşmiş olan köle edinme ve kölelik zihniyetini yok etme çabası içerisine girdi. Tüm insanların aynı kökten geldikleri, eşit hak ve özgürlüklere doğuştan sahip oldukları ve hepsinin de aynı amaçla yaratıldıkları düşüncesinin; hiç kimsenin Allah'tan başkasına kul/köle olamayacağı prensibini inananların zihinlerine yerleştirdi. Tüm insanların eşit oldukları; özellikle müminlerin birbirlerinin kardeşi olduğu; Allah katında, kardeşler arasında takvadan başka hiçbir üstünlüğün söz konusu olmadığı gerçeğini kabul ettirdi. Sonra da her insan için olduğu gibi, kölenin de yaratılışa sahip olduğu hayat hakkıyla birlikte, aklını, dinini, neslini ve malını müdafaa etme haklarının olduğu, dolayısı bunların gasp edilemeyeceği ilkesini Müslümanlar arasında uygulamalarla gösterdi. Daha sonra da çeşitli vesilelerle köle azat etmenin dindeki değeri ön plana çıkarılarak mevcut kölelerin tüketilmesi yoluna gidildi. En son olarak da Muhammed (47) suresinin 4. ayetinde, savaş esirlerinin, mecbur kalınmadığı sürece, köleleştirilmeyip salı verilmeleri; ister iyilik namına ister bir bedel karşılığı mutlaka salıverilmeleri hükmü getirilerek Asr-ı Saadette İslam toplumunda köle edinme geleneği sona erdirilmiş oldu. Mevcut köleler ise, hürriyetleri ellerine verilerek, Allah, azat eden kişi ve azat edilen köle için ortak bir ad olan "mevla" adıyla iradelerinde serbest bırakıldılar...

Anahtar Kelimeler: *Köle, cariye, Abd, feta, eme, mevla, 'ma meleket eymanuküm'*

AN ISLAMIC APPROACH TO THE PROBLEM OF SLAVE AND CONCUBINE

Abstract

Slavery system go back to the deep history of humankind. This system has been a production of those who keep power in hand and think themselves superior and see others inferior. Therefore slavery is a shame of humanity. Also all human come from Adam and Eve. Adem was created from the dust of the ground. So that none of nation is sperior to others. As in Chine, India, Mesopotamia, Ancient Greek, Rome, Egypt, in pre-Islamic Arabs the slavery system used to exist actively. Islam took a stand against this unhuman, discriminate mentality which deemed proper to human. But Islam didn't abolish this system promptly from some sociological and psychological reasons. It administared gradually abolishing method approximately in twenty three years during revelation. First, It tried to wipe out the slavery mentality and owning slave which rooted in society. It accomodated the universal principles that all human come from same origion, had equal right and freedom from birth, are all created for same reasons, and none of them must be owned as slave, human may obey only Allah. It made accept the reality that all human being are equal, especially believers are brothers of each other, superiority is only depend to piousness among brothers. Then It declared by some execution that as all other people, slaves also have freedom of living, protection of his/her descendent, mind and posession and therefore these rights must not be seized from them. Later the value of emancipation in Islam was put forward by this and it was tried to reduce the number of slaves in yoke. In the end according to Quran (chapter 47 verse 4) it was prohibited to make slaves the prisoners of war. It was suggested to leave them free either by bale, some goods. Therefore the system of slavery ended up in Islam by this verse. And all the slaves in hand had been freed and they were called as "Mevla".

Key Words: Slave, concubine, servant, mevla, those whom you rightfully possess.

GİRİŞ

Hür insanları köleleştirmek, "esasını, süfli hayatın behimi zevklerini tatmin için başkalarının bedensel güçlerinden yararlanmanın teşkil ettiği..."¹ insani bir sorundur. Çünkü bir milletin, bir ulusun, bir devletin başka bir toplumun veya insanların özgürlüklerini tamamen ellerinden alıp karın tokluğuna çalıştırması ve sefalet içerisinde yaşatması, insanlık dışı bir uygulamadır.

"Kölelik-efendilik düzeni, beşerin tarihi kadar eskidir. Bu düzen, medenî kabul edilen toplumlar da dahil her devirde ve her toplumda bir biçimde varlığını korumuştur."² Bu insanlık ayıbının daha dün denilebilecek kadar yakın bir tarihte /10 Aralık 1948 tarihinde imzalanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ilan edilene

¹ Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983, II/300.

² Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, a.g.e., II/300.

kadar Asrın en medeni toplumları kabul edilen Avrupa’da ve Amerika Birleşik Devletlerinde bile tamamen sona erdirilememiştir. Bu beyannamede kölelik düzeni, Batı toplumlarında, imzalanan bir sözleşme ile belirtilen tarihten itibaren “Hiç kimse kölelik ve kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır.”³ denilmiş olsa da, köleliğin izleri /tortusu hala tamamen silinmiş değildir...

Bizce bu bir zihniyet problemidir, insanlık meselesidir. Doğal olarak, bu insanlık ayıbına vücut veren zihniyetin evrensel boyutta, psikolojik, sosyolojik, kültürel, felsefi ve ekonomik boyutlarının bulunduğu da bir gerçektir. Bu yüzden kölelik düzeni, medeni kabul edilen bir kısım toplumlarda şekil açısından kaldırılmış olsa bile özü itibariyle – maalesef – varlığını bir biçimde sürdürmektedir. Zira mesele, az önce de söylediğimiz gibi, insanlık meselesi ve tamamen zihniyet sorunudur. Ekonomi ve silah gücünü elinde bulunduran bir kısım toplumların ve/veya insanların kendilerini yüceltip diğerlerini hakir görmesi ve aşağılamasından kaynaklanmaktadır.

Yüce dinimiz İslam, bu dine girebilmenin ilk adımı olan “kelime-i tevhid”/“Allah’tan başka ilah yoktur” ilkesi ile O’nun dışındaki kulu ve kölesi olunan tüm sahte ilahları bir kalemde silip atmıştır. “La ilahe illallah!” diyen bir mümin, böylece – en azından tüm haklarında olmasa bile kendi zihin dünyasında - hürriyetini ilan etmiş olmaktadır. Çünkü evrendeki en değerli varlık insandır. Ah-sen-i takvim üzere yaratılmış ve yaratılmışların birçoğundan üstün tutulmuştur. Rabbi onu hür yaratmıştır. Bir başka insana veya eşyaya kul köle olmak ona layık değildir! Her şey; “Alem-i ekber” denilen evren bile, “Alem-i esğar” denilen insan için yaratılmış, bütün yaratılmışlar ona boyun eğdirilmiş ve hizmetine sunulmuştur. Bu haliyle insan melekler, özellikle vahyin elçisi Cebrael gibi kutsal varlıklardan dahi üstün tutulmuştur. İnsanlar arasından seçilmiş; ilimle, hikmetle donatılmış ve vahiy ile doğru yola iletilmiş olan o seçkin ve yüce peygamberler, onlara indirilmiş olan Tevrat, Zebur, İncil ve ilahî sahifeler ve elimizdeki Kur’an-ı Kerim, her şey; evet, her şey insanın dünya hayatındaki refah ve mutluluğunu temin için birer vasıftır.

Allah’tan ruh taşıyan ve halifesi olarak O’nun adına yeryüzünde emaneti yüklenen insandır. Bu üstünlüğü ve şerefi sebebiyle onun Allah’tan başka kulluk edeceği ve önünde eğileceği hiçbir varlık yoktur. Aksine her şey ondan küçük ve onun altındadır. O âlemlerin özü/zübde, mükevvenatın gözbebeğidir. Kainatın merkezinde insan vardır. Her şey onun için o da yüce Rabbi içindir ve yalnız O’na kulluk göreviyle yükümlüdür. O halde insani değerlerin en üstün tutulduğu medeni bir toplumda “kölelik-efendilik” sisteminin uygulanabilir bir yanının olması mümkün gözükmemektedir. Bir takım insanların “süfli hayatın behimi zevklerini tatmin

³ Özdemir, Mehmet nadir, İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber’in Köleliğe Yaklaşımı, Bilimname, Sayı XIX, Yıl 2010/2, s.91.

için başkalarının bedensel güçlerinden yararlanma” arzusu hangi insanın hakkı(!) sayılabiliyor?! Ama maalesef, gücü elinde bulundurup da kendi insanlığını düşünmeyen nice kimseler bu gayr-ı insani durumu tarih boyunca sürdürmüş, ileriki asırlarda da bir biçimde sürdürmeye kararlı gözükmektedirler. Zira ancak insanı tanımayan, kendilerinin bir insan olduğunun şuurunda olmayan kimseler sahip oldukları gücü kullanarak zayıf buldukları hemcinslerinin bedenlerinden yararlanmayı hak(!) bilirler. Fakat aynı güç karşı tarafın eline geçtiği zaman da bu sefer kendilerinin o insanlara köle olabileceklerini hiç düşünmezler!

İlk insan ilk peygamberdir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren tüm peygamberlerin çağrısı Allah’adır. Bu da sırf doğru yoldan sapanları ve bir kısım putperestleri taptıklarının tutsağı olmaktan kurtarıp onlara tek Allah inancı ile gerçek insanlığın ve hürriyetin hazzını yaşatmak içindir. Çünkü yalnız Allah’a kul olan gerçek manada hür olabilir. Gerçek hürriyetin tadına eren kimse başkasına kul ve köle olmaktan nefret eder.

Rahman olan Yüce Allah, 600 yıl gibi uzun bir süre vahye ara verdikten /fetret sonra, insanlık âlemine semavi rehberliğini en son peygamber Hz. Muhammed vasıtasıyla yeniden açmıştır. Başlangıçta, az da olsa, İslam’a giren bir kısım insanlar bu din sayesinde hem putperestlere kul olmaktan hem de insanlara kölelikten kurtulmuşlardır. İslam’ın bu etkisi daha sonra gelecek olan asırlarda büyük değişikliklere sebep olacak; köleleştirilmiş toplumlar devlet kuracak, Batı’da bile Rönesans ve Reformlara sebep teşkil edecek ve bir nebze de olsa insanlık âlemini bu konuda yeniden düşünmeye sevk edecektir...

Köle ve cariye konusu Kur’an’da konu bütünlüğü içerisinde ele alınmadığı; vahyin başlangıcından itibaren kölelerin ve cariyelerin sorunlarına yeri geldikçe değinildiği için Kur’an’ın kölelik düzenini tasvip ettiği gibi bir zehaba kapılanlar olmaktadır. Biz bu makalemizde, böyle bir düşüncenin doğru olmadığını ve gerçek durumu açık ve net olarak ortaya koymaya çalışacağız. Önce konu ile ilgili kavramları tanıtaacağız. Arap toplumunda hür bir insanı köleleştirme yollarını yeniden gözden geçireceğiz. Bir insanlık ayıbı olarak kucağında hazır bulduğu köle ve cariye sorununa Kur’an ile Sahih Sünnetin yaklaşım tarzını bir bütün halinde tespit etmeye çalışacağız. İslam’ın, köle ve cariyeler için getirdiklerini, - günümüzün moda tabiriyle - temel hak ve özgürlükler açısından teker teker ele alıp değerlendireceğiz. Kur’an ile gelen hükümlerin Resulullah’ın (s.a.v.) kavli ve fiili sünnetleri ile nasıl şekillendiğini, sosyal hayata nasıl yansıtıldığını, yeni düzenlemelerin kölelere ve sahiplerine ne gibi etkilerinin olduğunu ve sonuçlarını ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalışacağız.

1. KÖLE VE CARIYE KAVRAMLARININ TANIMI VE TARİHÇESİ

A - Köle ve Cariye Kavramları

Köle, kökeni itibariyle özgür olmayan bir toplum sınıfından gelen, satılıp alınabilen, iktisadi bir araç olarak görülen ve bir efendiye bağımlı olan kişi demektir. Başka bir ifade ile köle keyfi, totaliter, müstebit bir güce veya şahsa boyun eğen erkek demektir. Eğer boyun eğmek zorunda kalan bu kişi kadın ise, ona da *cariye* adı verilir. Bu kelimelerin Arapça'da ve Kur'an'da kullanılan karşılığı ise *abd* ve *eme*'dir.⁴

Cariye, esas itibariyle; seyr ve cereyanından ötürü güneşe, denizdeki galip vasfı seyri sebebiyle gemiye /sefine isim olarak kullanılır. Hizmetlerindeki sürat ve kıvraklık sebebiyle genç kız ve taze gelinlere; yaygın olarak da efendilerinin emir ve hizmetleri dairesinde hareket ettikleri için hürriyeti elinden alınmış kadınlara isim olarak kullanılmıştır. Çoğulu *cevari*'dir.⁵

Klasik İslam Hukuku kaynaklarında, özellikle özel hukuk açısından köle, "mülk edinilen ve mülkü olmayan" olarak tarif edilir. "Hukuki işlemlere konu olması açısından eşya gibidir; alınıp satılabilir, hibe edilebilir, kiralanabilir, miras ve vasiyete, müstakil veya müşterek mülkiyete konu olabilir."⁶

Sosyal Bilimler sözlüğünde ise köle, mülkiyet nesnesi kabul edilerek aynen mülkiyete konu olan eşya /diğer mal veya varlıklar gibi muameleye maruz bırakılan bir insan; başka insanlar tarafından sahiplenilen, alınıp satılan, yasa ve töreler çerçevesinde kendisine hiç bir bedel ödenmeksizin vücudundan ve emeğinden yararlanılabilen insan ve mülkiyete konu olan **insan...** mülkiyet iddiasında bulunan kişi ise, onun '**efendisi**'dir.⁷

Köle ve Cariye kavramlarının Arapça'da ve Kur'an'da kullanılan karşılığı genelde *abd* ve *eme*'dir. *Feta*, *memlûk*, '*ma meleket eymanuküm*', *rakabe*, *mevla*, *rakîk* ve *ıtk* kelimeleri de bu anlamda kullanılan diğer tabirlerdir. Şimdi bu tabirleri kısa kısa açıklayalım.

'**Abd**' (çoğ. '*abîd*' ve '*ıbad*'): Özgür olsun köle olsun, Arapça'da mutlak manada insan anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin kul ve köle anlamı, istisnasız her insanın yaratıcısına bağımlı olması sebebiyledir. Hür kelimesinin zıddı olarak da kullanılan *abd*, asıl itibariyle sıfat olmakla beraber sahip olunmuş,

⁴ Bkz. İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-Arab, Beyrut,1968, 'ABD' mad. III/270.

⁵ Bkz. Asım Efendi, Kamus Tercemesi, IV/904.

⁶ Aydın, Mehmet Akif, DİA, KÖLE mad. XXVI/239.

⁷ Bkz. Demir, Ömer ve Acar, Mustafa, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul, 1993, s.220.

mülkiyete geçirilmiş, bütün hak ve özgürlükleri bakımından sahibine /efendisine bağımlı olan insan manasında isim olarak kullanılmaktadır.⁸

Bu kelime Kur'an'da dört ayrı anlamda kullanılmıştır:

1. Var edilmesi, yaratılması ve varlığının devam ettirilmesi bakımından kul. Tüm varlıklar bu manada Allah'ın kullarıdır: *إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا* “Zira göklerdeki ve yeryüzündekilerin hepsi, Rahman'a zaten kul olarak eğilmektedirler.”⁹

2. Bağlanıp ibadet etme ve hizmet etme hususunda kul; ihlasla Allah'a bağlanmak ve ibadet etmek bu manada bir kulluktur: *وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ* “Kulumuz Eyyub'u da an...”¹⁰

3. Alınıp satılması ve mülkiyete geçirilmesi hukuken caiz olan kimse, köle ve cariyeler bu kategoridedirler: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْبُ بِالْحَرْبِ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ* “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılınmıştır; öldürülen hüre karşı hür, köleye karşı köle...”¹¹

4. Dünyaya ve onun geçici menfaatlerine kulluktur.¹² Allah'ın: *أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ أَفْرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ* “Hevasını /arzularını ilah edineni görmedin mi?...”¹³ ayeti ve Hz. Peygamber'in: ‘Altına, gümüşe ve lükse kulluk edenin burnu yerde sürünsün!’ hadisinde kulluk, bu manada kullanılmıştır.¹⁴

Ubudiyet, kulluk ve itaat demektir. Kulluk, yalnızca Allah'a yapılıyorsa buna *ibadet*; bunu yapana *abd* (çoğ. *ibad*), yani kul denir. Bu kavram Kur'an'da, insanların en faziletlisi Hz. Muhammed, diğer peygamberler, insanlar, cinler ve

⁸ İbn Manzûr, a.g.e., ‘ABD’ mad.; Asım Efendi, Ebu'l-Kemal es-Seyyid Ahmet, el-Okyanusu'l-Basiyt fi Tercemeti'l-Kamusı'l-Muhiyt, İstanbul, 1305, ‘ABD’ mad.

⁹ Meryem, 19/93.

¹⁰ Sad, 38/41.

¹¹ Bakara, 2/178.

¹² Bkz. Rağıb, el-Huseyn b. Muhammed el-İsfahâni, el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân (Tahkik: Muhammed Ahmed Halefallah) Kahire, 1970, ‘ABD’ mad.

¹³ Câsiye, 45/23.

¹⁴ Bkz. Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, es-Sahîh, İstanbul, 1315, Zühd, 70; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ es-Sevre, es-Sünen, Kahire, 1937, Zühd, 42; İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, el-Kazvîni, es-Sünen, (Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbâki), Kahire, 1975, Zühd, 8.

Duyduğu aşk yüzünden kendini bütünüyle sevdiği kişinin iradesine bırakan, aşırı derecede önem verdiği mal ve para gibi bir şeyin peşini bırakmayan, o şey söz konusu olduğunda özgürce davranamayan ve kendini tutamayan kişilere, sevdiğinin ya da o şeyin kulu ve kölesi tabir edilir; ‘bir kadının kölesi olmak’ bu manadadır. (İbn Manzûr, a.g.e., XIV/7038.) Köleleştirmek; köleleştirme eylemidir. Bir etminin bir ulusun, bir halkın, bir devletin yabancı bir toplumsal grubun tümüne ya da bir bölümüne belli bir ekonomik ve siyasal rejimi zorla kabul ettirerek bu toplumsal grup üyelerinden çoğunun özgürlüğünün elinden alınması, bunların topluca sürgüne yollanması ve çoğu kez yalnızca barınak ve yiyecek vererek karşılığında bazı ekonomik işlevleri yerine getirmekle yükümlü kılınması.” (İbn Manzûr, a.g.e., Aynı yer.)

melekler için kullanılmıştır.¹⁵ Allah'tan başkasına veya doğrudan doğruya insana ibadet veya kayıtsız şartsız itaat ediliyorsa, bunu yapana da *abd* (çoğ. *abîd*), yani köle denir. Köle manasında kullanılan *abd* kavramı da Kur'an'da tekil olarak tam dört defa geçmektedir.¹⁶ Birincisi, yalnız Allah'a kulluk etmekle fitratı ve iradesiyle kuldur, fakat gerçek manada hür ve şerefli bir insandır; ikincisiyse, bedenini ve ruhunu başkasının iradesine vermiş veya onun hakimiyeti altında olan köledir.¹⁷

'Eme' (çoğ. *ima*, *emevat* ve *amün*), 'ema /ye'mû' fiilinin 'ümüvv' masta-rından isimdir ve cariyeye anlamındadır. Kur'an'da iki defa geçmekte ve ikisi de evlenme konusundadır:

Birincisi, *وَأَلَمَّةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ* "Elbette iffetli bir cariyeye, hür bir müşrik-ten sizin için daha hayırlıdır..."¹⁸;

İkincisi, *وَأَنْكَحُوا الْأَيَّامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ* "...Köle ve cariyeleri-nizden salih olanları evlendiriniz..."¹⁹

Feta, bu kelime Arapça'da asıl itibariyle çocukluktan kurtulmuş, yetişkinlik /rüculet çağına yeni girmiş eğitilmiş, asalet sahibi yiğit genç demektir. *Feta* Kur'an'da iki defa köle anlamında kullanılmakla birlikte²⁰ çoğunlukla cömert, yardımsever, atılgan, zorluk ve sıkıntılara göğüs geren yiğit kişiler ve delikanlılar için sevgi ve medh ifade eden bir isimdir.²¹ Erkeklerle *feta* (çoğ. *fityetun* ve *feteyan*), kızlara *fetat* (çoğ. *feteyat*) denir. Mesela İbrahim (a.s.) hakkında şöyle denilmiştir: "Dediler ki, İbrahim adında bir gencin /feta putlarımız hakkında konuştuğunu işitmiştik."²² İmanlarını kurtarmak amacıyla bir mağarada saklanan mü'minler, yani Ashab-ı Kehf hakkında bu kelimenin çoğulu olan *fitye* kullanılmıştır: "Şüphesiz onlar Rabb'lerine iman etmiş yiğit kişiler /fityetun idi; biz de onların hidayetle-rini daha da artırdık."²³ *Feta*, Arapça'da ve Kur'an'da yardımcı, hizmetçi manasında da kullanılmaktadır: "Musa, hizmetçisine: Azığımızı getir de yiyelim de-di..."²⁴ ayetinde olduğu gibi, bu kelimenin, Nur suresinde onur kırıcı bir tabir olan

¹⁵ Bkz. Nisa, 4/172; İsra, 17/1; Zariyât, 51/56.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/178, 221; Nahl, 16/75.

¹⁷ Aslında mutlak hürriyet yoktur; her insan Allah'a muhtaçtır. Zira evrende O'ndan müstağni hiçbir varlık bulunmamaktadır. Bu gerçeği bilen ve kendi irâdesiyle sâdece Allah'a yönelip kalbini ve zihnini /nefsini mâsivaya kulluktan arındıran her insan fitratına uygun hareket etmiş, gerçek öz-gürlüğü seçmiş hâlis bir kuldur. Hz. Peygamber için makamların en yücesi kulluk makamıdır. O nedenle o hükümdarlara gönderdiği mektuplarda, "Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den..." di-yerek sözlerine başlardı. Kelime-i şâhadette de onun kulluk vasfı elçilik vasfından önde zikredilir: "Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühu ve resulüh"

¹⁸ Bkz. Bakara, 2/221.

¹⁹ Nur, 24/32.

²⁰ Bkz. Yusuf, 12/30, 30.

²¹ İbrahim Mustafa ve arkadaşları, el-Mu'cemu'l-Vasiyt, Tahran, tsz, 'FTY' mad.

²² Enbiya, 21/60.

²³ Kehf, 18/13

²⁴ Kehf, 18 /60, 62. Ayrıca bkz. Yusuf, 12/62.

'cariyeleriniz' yerine 'kendi kızlarınız,' 'hizmetçileriniz,' 'gençleriniz' anlamında, özellikle kullandığı kanaatindeyiz.²⁵

Tasavvuf ilminde aynı kökten gelen 'fütüvvet', güzel ahlak olarak tanımlanır; cesaret, yiğitlik, yardımseverlik, başkalarını kendisine tercih etme, îsar, şefkat ve merhamet *fütüvvetin* esasını teşkil eden ahlak-ı hamîdedendir.²⁶

Türkçe'de feta'nın karşılığı, yetişmekte olan (ve ölçülü yararlı davranışlarıyla göz dolduran) genç, yiğit, bahadır, er, delikanlıdır ki, bunların hepsi de sevgi ve övgü anlamında kullanılmaktadır.²⁷

Memlûk (çoğ. *memalik*), sahip olunulmuş, mülk edinilmiş köle; 'Memlûke' ise birine ait cariye demektir. Kur'an'da bu kelime, sadece bir ayette geçmektedir.²⁸

'**Ma meleket eymanuküm**' /"sağ ellerinizin sahip oldukları": Kur'an'da sağ, genelde güç, kuvvet anlamında kullanılır. Savaşta elde edilen esirlerden sahip olduğunuz köle ve cariyeler anlamındadır. Bu ifade formu Kur'an'da on üç ayette, toplam on beş defa geçmektedir. Bu tabir Yüce Allah'ın, köle ve cariyelerle ilgili olarak Arap diline kazandırdığı özel ve son derece anlamlı bir deyimdir.

Rakabe (çoğ. *rikab*), kelimesi *rakabe* /*yerkubu* fiilinden mastardır. Rağıb demiştir ki, '*el-rakab*' bilinen uzuv, yani boyun anlamındadır. Ancak *zikr-i cüz irade-i kül* kaidesine beden bütününe de *rakabe* denir. Fakat bu kelime örfte memluklar, yani boynuna kölelik zinciri geçirilmiş kimseler, mülk edinilmiş köle ve cariyeler için isim olarak kullanılmaktadır. Bu münasebetle *rikab* kelimesi 'köle azat etmek', 'bir insanın boynundaki kölelik zincirini çözmek, hürriyetine kavuşturmak' manasında terimleştirilmiştir. Asıl manası 'gözetlemek', 'muhafaza etmek' /'göz hapsine almak' demektir. '*el-rakîb*' gözetleyici, koruyucu anlamındadır.²⁹ Rakabe deyişi Kur'an'da toplam on defa geçmektedir. Bunlardan biri hariç³⁰ dokuz da köle azat etmek; kölenin boynundan kölelik zincirini çıkarmak anlamında kullanılmıştır: "*Kim hata ile bir mü'mini öldürürse, onun bir mü'min köle /rakabe azat etmesi gerekir.*"³¹. Ayrıca zekâtın verilmesi gereken sekiz yerden birisi: "...ve

²⁵ Nisâ, 4/25, Yusuf, 12/30, 36, 62, Kehf, 18/10,13,60, Nur, 24/33.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Kuşeyri, Kuşeyri Risalesi, (Yayına hazırlayan: Süleyman Ulu-dağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s.324-331.

²⁷ Bkz. D. Doğan, Mehmet, Temel Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, 1994, 252.

²⁸ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْ رِزْقِ اللَّهِ حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٧٥)

dan kendisine lütfettiğimiz güzel rızıktan gizli ve aşikâr sürekli harcayan hür bir insanı örnek gösterdi; bunlar hiç eşit olur mu? "el-Hamdülillah!" Fakat onların çoğu bilmezler." (Nahl, 16/75)

²⁹ Râğıb, a.g.e, 'RKB' Mad.

³⁰ Bkz. Muhammed, 48/4.

³¹ Nisa, 4/92. Ayrıca bkz. Maide, 5/89; Mücadele, 58/3

*fi'r-rikab...*³²'dir, yani hürriyetine kavuşmak isteyen köleleri hürriyetlerine kavuşturma fonudur.

Mevla (çoğ. *Mevali*): İslam'ın, vahiy sürecinin son yıllarında köle ve cariyele ilgili olarak gelinen yeni ve insanî anlayışa paralel olarak vaz' ettiği ve onların yerine kullanılmasını istediği özel ve anlamlı tabirlerden birisidir. Rasulüallah (s.a.v.), Asr-ı Saadetlerinin son yıllarında *köle* ve *cariye* sözcüklerinin kullanılmasını tamamen yasaklamıştı. Allah Teala da, sanki bu iki kelimenin yerine kullanılmasını diye Kur'an'da *mevla* tabirini indirmiştir. İçinizde babalarınızı bilmediğiniz kişiler "...sizin kardeşleriniz ve kardeş çocuklarınızdır /candan yakın dostlarınız /amcaoğullarınızdır."³³ Bu da Kur'an'ın getirdiği yeni bir isimlendirmedir. Lügate dost, sevgili, amcaoğlu gibi manalara gelen *mevla* kelimesi, geçmişte birinin kölesi veya cariyesi iken sahipleri tarafında azat edilip hürriyetlerine kavuşturulmuş olanlara; çoğunlukla da azat edildikten sonra kendi iradesi ve isteğiyle sahibini terk etmeyip onun yanında ve hizmetinde kalanlara ve onların çocuklarına verilen genel bir isimdir. Bilhassa tabîlerden olan İkrime, Hasen el-Basrî, Mücahid, Suheyb-i Rumi, Selman-ı Farisi, Muaz b. Cebel, Said b. Cübeyr, Zeyd b. Harise, ve onun oğlu Üsame... gibi azatlı köle ve köle soyundan gelenler hep bu isimle isimlendirilirdi.

Cenab-ı Hakk'ın istisnasız tüm Müslümanlara; özellikle de azat edilmiş kölelere layık gördüğü *mevla* tabiri son derece insani bir tabirdir. Zira bu, kardeş, candan dost, amcaoğlu /emmioğlu anlamıyla köleyi efendisi, efendisini de kölesi yerine koyan nisbi mensubiyet ifade eden; sınıfsal ayırımı tamamen ortadan kaldırıp din kardeşliği ilkesini zihinlere kökleştiren bir tabirdir. Bu adlandırma ile artık, cahiliye dönemindeki efendi ve köle deyimleri, birbirinde mezc edilerek yeni ve insani bir içerik kazandırılmıştır. Mesela birine nisbetle İkrime'den söz edilecekse, *İbn Abbas'ın mevlası İkrime* denir; aynı şekilde İbn Abbas'dan söz edileceği zaman da *İkrime'nin mevlası İbn Abbas* denir... Böylece *mevla* tabiri hizmet edilen ve eden iki şahsın ortak kimliğini yansıtır olmuştur. Ne kadar hayranlık uyandırıcı, ne kadar insancıl ve ne kadar güzel bir adlandırma!!

Dikkat! Biz yüce Rabbimiz için "Mevlam, Mevlamız" dediğimiz gibi o da bizlere "Mevlanız" tabirini kullanmaktadır...

Kullar arasındaki bu ortak kullanımın anlamı şudur: İslam ile müşerref olduktan sonra artık müminler, ne biri diğerrinin efendisi ne de diğeri onun kölesidir artık; cahiliye tabiriyle, "sahip ve sahip olunan"dan her ikisi de birbirinin mevlasıdır. Tüm hakları korunmak şartıyla yanında çalışan kardeşi, dostu veya amcaoğlu gibi... Biri diğerrinin yardımına ve hizmetine muhtaç, diğeri de yanında

³² Tevbe, 9/60. Ayrıca bkz. Bakara, 2/177; Beled, 90/13.

³³ *Mevla* kelimesi Kur'an'da amcaoğlu anlamında şu şekilde geçer: "... وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي ... "Şu anda ben, benim arımdan yerime geçecek olan amcaoğullarım hakkında kaygı duymaktayım. Karımsa kısırdır. Bana katından, yerime geçecek bir oğul bahşet;" (Meryem, 19/5)

barınıp çalıştığı kimsenin sahip olduğu maddi imkânlarına ve sevgisine muhtaçtır. Aralarındaki bağ ise, bağların en sağlamı olan din kardeşliği bağıdır...

Bunlara ilave olarak Kur'an'da geçmemekle birlikte Hadislerde köle ve cariyelere isim olarak kullanılan *rakik* ve *itk* kelimelerini de zikretmemiz gerekir.

Rakik (çoğ. *rikak* ve *erikka*): Asıl olarak ince, zarif, hassas, kibar, yumuşak huylu ve akıllı gibi manalarda kullanılan bir sıfat isimdir. Sahiplerine boyun eğdikleri, onlara karşı asla sert olmadıkları ve daima itaatkar ve titiz davranmak durumunda oldukları için hürriyeti elinden alınmış insanlara /köle ve cariyelere bu münasebetle isim olmuştur.³⁴

Itk, 'ateka' fiilinden mastardır, kölelikten kurtulmak anlamındadır. *Itk*, aynı zamanda hürriyet manasında isim olarak da kullanılır.

B - Köleliğin Tarihçesine Kısa bir Bakış*

Köleliğin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Neredeyse, toplumlar arası savaşların başlamasıyla birlikte kölelik tarihi de başlatılmış ve acımasız, zaman zaman vahşice uygulamalarla XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. İlk uygarlıklarda kabileler mağlup ettikleri düşmanlarından ele geçirdikleri esirleri ya öldürüyor veya köle olarak ağır işlerde çalıştırıyorlardı. Tarım hayatına geçtikten sonra büyük arazi sahipleri çiftliklerinde çalıştırmak üzere köle edinmeyi bir zaruret olarak görmekteydiler. İlgili kaynaklarda verilen bilgilere göre Hint, Çin, Mezopotamya, Eski Yunan, Roma, Mısır ve Arap medeniyetlerinde kölelik tam bir kurum haline dönüşürmüştür.

Bu uygarlıklarda köleler, toplumda uygulanmakta olan ya kast sisteminin, ya şehirli köylü ayrımının yahut da savaşta elde edilen esirlerin oluşturduğu hizmetçi sınıflardı. Köleler sınıfı, başlangıçta savaş esirlerinden oluşmaktayken daha sonraları bunlara köle ana ve babadan doğanlar, borcunu ödeyemeyen özgür yurttaşların çocukları veya kendileri, baskınlar sonucu kableden veya ailelerinden koparılan zavallı insanlar da eklenmiştir.³⁵ Kimi babalar, kendi çocuklarını, hatta kendileri de dahil olmak üzere ailelerini, geçim sıkıntısı sebebiyle köle olarak satmışlar; kimi zayıf karakterli insanlar yoksulluklarını bahane ederek karınlarının doyurulması karşılığında zengin ailelerin yanlarına kendi istekleriyle köle olarak yerleşmişler; hatta kimileri de aileleriyle birlikte köleliği hür bir hayata tercih et-

³⁴ İbn Manzur, a.g.e., 'RKK' mad, X/124.

* Kölelik ve Tarihi hakkında pek çok eser yazıldı. En azından Google vasıtasıyla pek çok kaynağa erişmek mümkündür. O sebeple bu konuyu tekrar araştırarak değiliz. Burada, asıl konumuz olmadığı için kısaca değinip geçmek istiyoruz.

³⁵ Aydın, Mehmet Akif, DİA, KÖLE mad. XXVI/239; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet yayınları, tsz.XIV/7037 vd.; ANabritanika, AnaYayıncılık, 1986, XIII/575.

mişlerdir.³⁶ Bu sistem, Arap toplumları da dahil tüm toplumlarda yaşatılmaktaydı...

C - Cahiliye Devrinde Arap Toplumunda Kölelik

Diğer toplumlarda olduğu gibi İslam'dan önceki cahiliye dönemi Araplarında da insanların bir kısmı köle ve cariyeye olarak alınıp satılmış, taşınır mal olarak kullanılmıştır. Gerçek şu ki, başlangıçtan itibaren her peygamber, insanlar arasında ırk ve sınıf üstünlüğüne dayalı bir ayırımın olmadığı ve Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi gerektiği hususunda mücadele vermiştir. Getirilen dinî ve ahlakî ilkelere, cezai müeyyidelerle bazı insanlara reva görülmekte olan tahkir edici bakış ve muameleleri Allah'tan korkutma yoluyla yok etmeye ve insanlar arasındaki ilişkilere insani bir boyut kazandırmaya çalışmışlardır. Denilebilir ki, Hz. Musa ile kardeşi Harun'un tüm çabaları Firavun'un mülkiyetinde bulunan bir köle toplumu /İsraioğullarını kölelikten kurtarmaktı. Onları, aşama aşama, önce hürriyetine kavuşturmak sonra şuur altına yerleşmiş olan kölelik, sahte tanrılara kulluk psikozunu yok etmek daha sonra da aklı, fikri ve vicdanı hür bir toplum vücuda getirmek idi. Fakat Nemrut, Firavun, Nöron... örneğinde olduğu gibi tarih boyunca, gücü elinde bulundurup da kendilerini Tanrı'nın yerine koyan azgın bireyleri ve başkalarına karşı zorla sınıfsal üstünlük kurmuş olan toplumları bundan vazgeçirmek pek mümkün olmamıştır. Zaten kendi devirlerinde peygamberlere karşı çıkanlar, çoğunlukla toplum üzerindeki otoritelerinin sarsılıp sömürü düzenlerinin sona ermesinden korkan hakim zümreler olmuştur.

Yukarıda değinmiştik, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği M.S. VII. asırda cahiliye dönemi Arap toplumunda da Firavunlar dönemi Mısır, Yunan ve Roma'da olduğu gibi köleler sınıfı vardı. Arap'larda da soylular /efendiler ve onların hizmetinde çalışmaya mecbur ve mahkum edilmiş köle ve cariyeler bulunuyordu. Bunlarda köleleştirme geleneği, genellikle şu üç yöntemle sürdürülmüştür: Savaş sonunda ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesi, yabancı toplumlar veya ülkelerden baskın yoluyla kaçırılan hür insanların bir ticaret metali olarak köle pazarlarında satılıp-alınması ve kölenin soyundan gelenlerin, nesilden nesle, köle olarak tevarüs ettirilmesi...

Her asırda ve her toplumda köleler sınıfı, baskın sınıfın kendilerine dayattığı statüleri gereği, doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerden mahrumdur. Bunların bütün hakları sahibinin, Arap'larda yaygın ifadesiyle '*efendisi*'nin elinde bulunuyordu. Köleler, ne bireysel ne de sosyal, hiçbir hakka sahip değillerdi. Dolayısıyla maruz bırakıldıkları haksızlıklar, insanlık dışı davranışlar, zulüm ve işkenceler karşısında dava edip haklarını savunacakları bir merci yoktu. Efendisi onu, istediği şekilde kullanabilirdi; evinde veya tarlasında, her türlü işte çalıştırır; döver, söver, işkence eder, hatta öldürebilirdi... ona hiç kimse karışmazdı.

³⁶ İbn Manzûr, a.g.e., Aynı yer.

Bu dönemde Müslümanların da köle ve cariyesi vardı. Sözelimi Hz. Muhammed'in de peygamberlik öncesi döneminden bir kölesi, peygamber olduktan sonra da üç cariyesi(!) vardı.³⁷ Hz. Muhammed'in kölesi Zeyd b. Harise yedi yaşlarında küçük bir çocuk idi. Bir baskın sonucu Şam yöresinde mukim olan ailesinden zorla kopararak kaçırılmış ve Mekke'de, köle pazarında satılığa çıkarılmıştı. Dul ve zengin bir kadın olan Huveylit b. Esed'in kızı Hatice işlerini gördürmek için Zeyd'i satın almış ve kendisine köle edinmişti. Hz. Hatice, Hz. Muhammed ile evlendikten sonra kölesi Zeyd'i kocasına hediye etti. Böylelikle Hz. Muhammed'in de peygamberlik öncesi hayatında bir kölesi olmuş oldu.

Zeyd'in akrabaları ticaret amacıyla gittikleri Mekke'de onu görünce hemen tanıdılar. Ülkelerine döndükleri zaman babasına, Zeyd'i Mekke'de gördüklerini haber verdiler. Zeyd'in babası ile amcası, çocuklarını almak için Mekke'ye geldiler. Hz. Muhammed'i arayıp buldular ve O'ndan, her kaçsa olursa olsun, bedelini ödeyip çocuklarını almak istediklerini söylediler. O da, sizin oğlunuz burada benim oğlum mesabesinde. Buna rağmen Zeyd'e soralım; eğer sizinle gitmek isterse, hiçbir bedel ödemedi alıp götürabilirsiniz, dedi. Zeyd'e soruldu. O, babasıyla gitmek istemedi ve aralarında bulunduğu aileden çok memnun olduğunu, dolayısıyla Hz. Muhammed'in yanında kalmak istediğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Muhammed geleneğe uyarak Kabe'nin yanında Zeyd'i işaret ederek orada bulunanlara şu ilanda bulundu: "O halde biliniz ki, ben de Zeyd'i azat ettim ve kendime evlat edindim, artık Zeyd hürdür. Bundan sonra Zeyd benim oğlum, ben de onun babasıyım. O bana varis olacak ben de ona varis olacağım." Babası ve amcası, Zeyd'i almadan ailelerine elleri boş dönüyorlardı, ama onun bulunduğu yerin güvenilirliğini ve oğullarının mutluluğunu görmeleri sebebiyle gönülleri rahattı... Bu hadiseden sonra Zeyd, o toplumda yaygın geleneğe göre, Hz. Muhammed'in oğlu, o da Zeyd'in babası olmuştu. Hicretin beşinci yılında indirilen Ahzab suresinin dört ve beşinci Ayetleri gelinceye kadar herkes onu "**Zeyd b. Muhammed**", yani "Muhammed'in oğlu Zeyd" diye çağırıyordu.³⁸

Hz. Muhammed'in cariyesi(!); öncelikle şunu belirtelim ki, Allah Resulü hayatının hiçbir döneminde cariye edinip kullanmamıştır. Ona cariye olarak nispet edilen eşi/leri, mutlaka önce azat edilmiş, sonra diğer hanımlara verdiği az olmamak kaydıyla mehri ödenmiş sonra da nikah yoluyla eş edinilmiştir. Mesela

³⁷ Babası Abdullah'ın cariyesi Ümmü Eymen'i de Resulullah'a köle olarak nispet ederler. Bu doğru değildir. Çünkü annesi Amine Medine dönüşünde yolda vefat ettiği zaman Hz. Muhammed henüz altı yaşlarında bir çocuktur. Ümmü Eymen, onu o yolculukta alıp dedesi Abdultalib'e sağ salim getirmişti. Allah'ın Resulü büyüdükten sonra bile kendisine hamilik /annelik yapmış olan Ümmü Eymen'e asla cariye muamelesinde bulunmamıştır... (Bkz. M. Nadir Özdemir, İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı, Bilimname, Sayı XIX, Yıl 2010/2, s.81) Aynı kaynakta Hz. Peygamber'in azat ettiği kölelerinin sayısının 39 veya 63 olduğu başka kaynaklara istinaden söylenmektedir. Bunlar, kanaatimizce abartılı ifadeler olmalıdır. (Bkz. s. 85)

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. M. Zeki Duman, Beş Sürenin Tefsiri, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 68-70.

Hız. Mariye; hicretin yedinci yılında Hız. Muhammed (s.a.s), İslam'a davet için bazı ülkelerin hükümdarlarına mektuplar yazmıştı. Bu mektupların birini de Mısır hükümdarı Mukavkıs'a göndermişti. O da bu mektuba bir cevap ile birlikte bazı hediyeler ve Mariye'yi Allah'ın Elçisine cariyeye olarak gönderdi. Resulullah (s.a.v.) önce onu azat edip³⁹ hürriyetine kavuşturdu, sonra diğer hanımlarına verdiği miktardan az olmamak şartıyla mihrini ödedi. Sonra, Hıristiyan olmasına rağmen, tahtı nikahına alarak kendisini hanım edindi. Nakledildiğine göre, Mariye, Resulullah'a vahyedilen Kur'an'ı dinledikçe Hız. İsa (a.s.)'nın gerçek durumunu tam olarak öğrendi. O'nun, Hıristiyanların iddia ettikleri gibi bir ilah olmadığını, Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu anladı ve İslam'ı kabul etti.⁴⁰ Cüveyriye ve Safiye (r.a.), birincisi Mustalikoğulları gazvesinde alınan yaklaşık 600 esirden birisidir, diğeri ise Hayber'in fethinde elde edinilen esirlerdendir. Resulullah (s.a.v.), aynen Hız. Mariye gibi onları da önce azat etmiş, mehirlerini ödemiş, sonra da nikahlayıp kendisine eş edinmiştir.

İslam dini, köleliği, mühim bir insanlık sorunu ve kendinden önceki inanç, felsefe ve uygarlıklarda kökleşmiş bir kurum olarak hazır bulmuş ve bir çırpıda kaldırma yoluna gitmemiştir. Çünkü kabileler ve ülkeler arası savaş devam etmekteydi. O dönemde esirler ya öldürülüyor veya köleleştiriliyordu. Öldürmek ve oluk oluk kan akıtmaktansa vahyin gözetimi ve kontrolü altında esirleri köleleştirmek sonra da zamanla köleliği ortadan kaldırmak evla sayılabilir!..

İslam, ilk günden itibaren kölelik müessesesini sona erdirmeyi, ama aşağıda sebepleriyle birlikte değinileceği üzere, ilk günden ve ilk Müslümanlardan itibaren köle ve cariyelerin meselelerine el attı. Zihinlerine tevhid ilkesini yerleştirmek, Allah'a güvendirmek ve morallerini yükseltmek suretiyle sıkıntılarını bir nebze olsun hafifletmeye başladı...

2. KUR'AN VE SÜNNETİN KÖLE VE CARIYE SORUNUNA YAKLAŞIMI

“İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı” derken bizim bu makalemizde İslam'dan kastımız, “el-yevme ekmetü leküm diyneküm...” ayetinde ifadesini bulan; İlahi bir nimet olarak Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde bilfiil bireyler ve toplum hayatında yaşanarak kemale erdirilmiş⁴¹ olan İslam dinidir. Zaman olarak da Resulullah'ın (s.a.v.) yaşadıkları “Asr-ı Saadet”yle sınırlı bir süreyi kast etmekteyiz. Zira Resulullah'dan (s.a.v) sonraki süreçte köle ve cariyeye sorunu

³⁹ Azat etmek, köle veya cariyeyi hürriyetine kavuşturmak anlamındadır.

⁴⁰ İbn Sa'd, Tabakat, I, 134, 260; VIII, 187 vd.; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 745 vd.; Mevlana Şibli, Asrı Saadet, II, 154; M. Asım Köksal, Hız. Muhammed ve İslâmiyet, VII, 81-82; VIII, 565-568.

⁴¹ “...Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım, size din olarak İslâm'ı seçtim...” (Maide, 5/3)

na yaklaşım, başlangıçtakine nazaran bir hayli farklılık arz etmektedir. O sebeple biz burada konuyu, yalnız vahiy süreci ve Kur'an ve Sünnet çerçevesinde ele alacağız. Amacımız ise, en son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerim ve onun hayata intikali anlamına gelen Sünnette / Rasulü Allah'ın söz, iş ve davranışlarında köle ve cariye sorununa getirilen orijinal insanî yaklaşımı bir bütün halinde tespit edip okuyucuya paylaşmaktır.

VII. Asırda İslam, Arap toplumunda tarihi, sosyal, kültürel bir olgu olarak hazır bulunduğu, kendi özüne ve yerleştirmek istediği tevhîd akidesine dayalı ve insan merkezli sistemin amacına aykırı olan bu kurumu, konjonktürel olarak birden bire kaldırma yoluna gitmedi. Bunun yerine yaklaşık yirmi üç yıllık tebliğ süreci içerisinde çeliğe su verilir gibi inananlara zamanla özümseterek uygulanan ıslah yöntemiyle eritip yok etme yöntemini tercih etti. Zira biliniyordu ki, insanların, hayatlarının bir parçası olarak özümsenen, kökü tarihin ta derinliklerine uzanan sosyal vakıaları bir çırpıda yasaklama ve yok etme girişimleri ya akîm kalmış veya bu uğurda oluk oluk insan kanı akıtılmıştır. Çünkü toplumda vazgeçilmez bir yasa şeklini almış bir geleneği kaldırmaya kalkışmak demek, suyu yokuşa doğru akıtmaya çalışmak gibidir!⁴²

Asırlardan beri kendilerini soylu, asil, efendi olarak bilen bir sınıfın, elinin altında bir eşya gibi kullanmayı içselleştirdiği ve bedenine ağır gelen her türlü işini gördürdüğü hizmetçilerinden bir çırpıda vazgeçmesi, hem hayatın şartları, hem süflî ve güç işler hem de olgunun zihinsel boyutu bakımından kolay bir iş değildi. Ayrıca kölelik, kendi içinde bastırılmış bir bilinç olarak ruhuna işlemiş olan bir takım insanları, henüz yavru iken alınarak doğal ortamından uzakta beslenip büyütülen sonra da birden bire doğaya salıverilen kafesteki bir kuş gibi, haydi, 'sen hürsün' diyerek salıvermek olmazdı. Çünkü bu durum, hem o insanlar hem de içinde yaşadıkları toplum açısından bir takım psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve ahlakî problemlerin doğmasına sebep olabilirdi! Kaldı ki, savaşta karşı tarafın aldıkları esirleri öldürmesi veya köleleştirmesi karşısında Müslümanların tek taraflı olarak esirlerini salıvermeleri de uluslararası politikaya ters düşebilirdi...

Kölelik kurumunun somut gerçekliğinin yanında bir de zihinsel boyutu vardır. Bunun zihinsel boyutu ıslah edilip, hem sahiplerinde hem de kölelerde insanlık anlayışında belli bir düzey yakalanmadığı sürece bu kurumu, bir takım zecrî yasalarla yok etmek mümkün değildir. Bundan dolayı öncelikle inananların zihinlerine hitap edilmeliydi. Belki de insan gerçeğini yeniden tarif etmekle işe başlanmalıydı. Müslümanlara, kendi kimlikleriyle birlikte sağ ellerinin malik oldukları bu zavallı insanların da hakikî insan kimlikleri ve yaratılış amaçları açık ve net bir biçimde tanıtılmalıydı. Mesela denilmeliydi ki:

⁴² Bkz. Duman, M. Zeki, Beyanü'l-Hak Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri, Fecir yayınları, Ankara, 2008, III/390 vd.

Bugün, hasbelkader elinize düşmüş veya düşürülmüş olmaları sebebiyle bir meta' /eşya gözüyle bakıp sadece kullanıp yıprattığınız kişiler de birer insandır; sizin gibi “*ahsen-i takvim üzere yaratılmışlardır*”; sizin sahip olduğunuz insanî değerlere ve özlük haklarına sahip olarak dünyaya getirilmişlerdir... O halde onlar da, hür insanlar gibi kendi ruhlarına; akıllarına, gönüllerine, öz benliklerine kişiliklerine, bedenlerine ve mallarına sahip olmalıdırlar; Allah'tan başkasına kulluk etmemelidirler. Zira şu anda “sağ elinizin malik olduğu”⁴³ insanlar da, sizin gibi, sadece Allah'a kulluk bağlamında imtihan olunmak ve ahiretteki yerlerini özgür irade ve insanî faaliyetleriyle kazanmak amacıyla dünya hayatını yaşamalıdırlar. Onlar da yüce Yaratıcının *halife*'si olarak yeryüzünde ilahî ahlaka ve adalete dayalı bir sistem kurup insanlara ve çevreye hizmet yükümlülüklerini yerine getirmeli ve insan olarak yaratılmakla üstlenmiş sayıldıkları ‘*emaneti*’i hakkını vererek taşımalıdırlar. Ve de bilinmelidir ki, insanoğlunun hemcinslerine reva gördüğü bu insanlık dışı anlayış ve kölelik müessesesi böyle devam ettiği sürece soylu veya zengin, hiçbir insanın aynı akıbeti yaşama durumuna düşmeyeceği kimse tarafından garanti edilemez!

Ayrıca, sahte efendilik-kölelik olgusundan ziyade, bu olgunun temeline yerleşmiş veya yerleştirilmiş olan üstünlük-aşağılık zihniyeti; bundan kaynaklanan başkalarını aşağı görme ve aşağılama; karşı tarafın da kendisinin gerçekten öyle olduğu kompleksine kapılma durumu yok edilmelidir. Bundan da önemlisi, o zamana kadar zihinlere yerleşmiş olan çarpık insanlık anlayışı kökten değiştirilmelidir. Bu noktadan hareketle sadece Müslümanlara değil, insanlık alemine ‘*gerçek insanlığın*’ ve ‘*efendiliğin*’ ne demek olduğu anlatılmalı; ‘Soyluluk’ veya ‘Kölelik’, hiçbir insanın doğuştan hak ettiği bir kaderi sanılmamalıdır. Bu düşüncenin hakim olduğu çağlarda yaşanan şekliyle efendilik ve kölelik anlayışlarının, insanlıktan bir sapma olduğu gerçeği insanlığa mutlaka anlatılmalıdır. Böylece bir yandan kendilerini soylu veya asil kabul edenlerde renk, ırk, cins, sınıf, statü gibi öze aykırı ayrılıkçı anlayışlar Allah'a ve Ahiret gününe inananların zihinlerinden kazanmalı diğer yandan da her insanın “eşref-i mahlukat” olarak yaratıldığı, o nedenle Allah'tan başkasına kul, köle olmayacağı gerçeği köleleştirilmiş beyinlere yerleştirilip özümsetilmelidir. Sözün özü: Her aklı selim sahibinin, soyluluk veya köleliğin, Allah'ın ezelde yazdığı; dolayısıyla değişmez bir kader olmadığı gerçeğini bilmesi sağlanmalıdır.

Vahiy sürecinde, işte bu yol izlenecek ve Ortaçağda yaşanmakta olan sahte efendilik ve kölelik mefhumu, zamanla Müslümanların zihinlerinden silinecek ve gerçek insanlık, efendilik, büyüklük, erdemlilik kavramları asıl manalarına kavuşturulacaktır. Şimdi, İslam'ın, tebliğ süreci boyunca ağır ağır uyguladığı ıslah yöntemini; bilhassa bu süreçte kölelerin lehine vazettiği insanî, dini, ahlakî, hukukî,

⁴³ Bu tabir, Kur'an'da geçtiği her ayette, aşağılayıcı ve onur kırıcı bir andandırma olan *köle* ve *cariye* yerine seçilip kullanılmış özel bir tabirdir. “Sağ el” meşru gücün ifadesidir. Böyle bir savaşta haklı olarak elde ettiğiniz insanlar anlamındadır.

siyasî ve sosyal ilke ve düzenlemeleri Kur'an ve Sünnet çerçevesinde açıklayabiliriz.

A - Köleleştirmeyi Yok Etme Sürecinde Uygulanan Yöntemler

1 – İnsanlık Olgusuna Vurgu

İnsan, mükemmel bir varlıktır. Onu diğer varlıklardan ayıran aklı, bilimsel tefekkürü, tarih boyunca gerçekleştirdiği ve gittikçe yükselen ilmî ve teknolojik başarıları da göstermiştir ki, fizikî dünyada gerçekten, insandan üstün başka bir varlık yoktur. Evrenin merkezindeki üstün varlık insandır...

Kur'an açısından bakıldığında da evrenin merkezinde insan vardır. Yüce yaratıcı ona değer vermiş; ruhundan ruh, cüz'i de olsa hayat, ilim, iştme, görme, irade, kudret ve yaratma /vardan var etme gibi esma ve sıfatlarından nitelik vermek suretiyle yaratılmışların birçoğundan üstün tutmuştur. Başka hiçbir varlığa vermediği en üstün kabiliyet ve meziyetleri ona bahşetmiştir. Maddî ve manevî yapısıyla mükemmel bir kıvamda /sentezde yaratmış; şekil ve suretlerin en güzelini ona lüt-fetmiştir. Allah'ın yeryüzündeki biricik halifesi insandır. İlahî emanet ona tevdi edilmiş; görünen, görünmeyen bütün güçler onun hizmetine sunulmuş; bilim gücü ile karada, denizde, havada dolaşma imkânı, sadece ona bahşedilmiştir.

İnsan değerli bir varlıktır. Haksız yere bir insanın hayatına son vermek Allah nazarında tüm insanları katletmeye denk tutulmuştur. Tevrat'ta ve Kur'an'da şöyle yazılmıştır:

“Bir cana kıymadığı veya yeryüzünde fesat çıkarmadığı halde kim bir insanı öldürürse o, bütün insanları öldürmüş gibidir; kim de bir insana hayat verirse bütün insanlara hayat vermiş gibi olur...”⁴⁴

İslam'da hemen her günahın kefareti vardır, fakat kasten ve haksız yere bir insanı öldüren kimsenin îfa edip de bağışlandığı kanaatine sahip olacağı ve vicdanan rahatlayacağı bir kefarettir yoktur...

Allah her şeyi insan için; onun dünya ve ahiretteki saadet ve mutluluğunu temin amacıyla yaratıp hizmetine sunmuştur. Bilhassa tabiatın /evrenin, koruma ve kollama görevinin insana tevdi edilmiş olması, onun evrendeki yerinin büyüklüğünü ve haiz olduğu önemi, izaha gerek kalmaksızın açıkça ortaya koymaktadır. Âdemoğlunun, diğer varlıklara göre Allah'ın yanında ayrıcalıklı bir yerinin olduğu muhakkaktır. O halde bir insanın Rabb'inden başkasına kulluk etmesi, kendisini aşağılamasından başka bir anlama gelmez. İnsanın, bilhassa kendisi için yaratılıp hizmetine sunulan varlıklara tapması /şirk tüm şartlarıyla birlikte⁴⁵ tövbe etmediği

⁴⁴ Maide, 5/32.

⁴⁵ “Onlar (Rahman'ın kulları), Allah'la birlikte başka bir ilaha dua etmezler, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunları yaparsa günaha düşer; onun ahirette azabı katlanır, hor ve hakir olarak azapta ebedî kalır. **Ancak bunlardan tövbe edip iman eden ve salih**

sürece Allah'ın affetmeyeceği büyük bir suçtur.⁴⁶ Kendi üstünlüğünü göz ardı ederek hizmetine sunulmuş olan varlıklara kul, köle olması, âdemoğlunun kendisine reva gördüğü(!) en büyük haksızlıktır /zulümdür.⁴⁷ Kendisini “*aşağuların da aşağısına düşürmesi*”⁴⁸ demektir!

Hiç bir ayırım olmaksızın, istisnasız her insan sadece *Allah'ın kuludur*; her insan *Allah'ın halifesidir*; her insan *ilahî emanetin muhatabı* olarak onun gereğini yerine getirmekle yükümlüdür. Bu yüzden her insan dünyaya hür olarak getirilmektedir. Başta hayat hakkı olmak üzere, mülk edinme, seyahat etme, düşünme, fikrini açıklama, inanma ve inandığı biçimde yaşama hakkı da dâhil, bütün temel hak ve özgürlüklere sahip olarak dünyaya gelmektedir. İnsana bu hakkı, âlemlerin Rabb'i, mülkün yegâne sahibi yüce Allah vermiş; bunların gaspını ve su-i istimalini ise, kesinlikle haram kılmıştır. O halde Allah'a ve Ahiret gününe inananlar bilmelidir ki, insanlar esasta birdirler, saygın ve Yüce Rableri katında değerlidirler.

Gerçek insan şu hakikati de bilmelidir: İnsanları sınıflandırmada esas olan bir tek olgu vardır, o da yaratılıştaki sahip olduğu insan kimliğini, doğuştan sahip olduğu hüviyetini yetişkinlik döneminde de koruma; hatta iman, ahlak ve adab ile kişiliğini geliştirip kemale eristirme olgusudur. Yüce Allah yegane yaratıcı vasfı ile sevmiş ve varlık aleminin en mükemmel varlığı olan insanı vücuda getirmiştir. Ve istemiştir ki, en güzel bir yapıda yaratıp suretlerin en güzelini bahsettiği bu insan yetişkinlik çağına girdiği andan itibaren aklı ve tefekkürü ile Yüce Yaratıcısını tanısin ve kendisini daha da yücelterek ebedi hayatı hak etsin. Çünkü onda, kendisine bu mükemmelliği kazandıracak ilahî cevher fazlasıyla mevcuttur. Düşünün, hangi akl-ı selim ve ideal sahibi anne ve baba, büyüsün de terörist, acımasız bir gangster olsun ve hem kendi insanlığını yok etsin hem de harsı ve nesli fesada uğratsın diye çocuğunu dünyaya getirir? Yüce Mevla'nın insandan beklediği, insanlığını gerçekleştirmesidir. İşte bu sebeple insanı Fıtrat Dini⁴⁹ ve İslam Fıtratı üzere

İs yapanlar hariç; zira Allah, onların seyyiatını hasenata /kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Furkan, 25/68-70)

⁴⁶ “Allah, dilediği kimselerin diğer günahlarını bağışlar, fakat şirki, asla bağışlamaz. Nisa, 4/48,116

⁴⁷ “Hiç şüphe yok ki şirk, büyük bir zulümdür.” (Lokman, 31/13). Özetleyecek olursak, Elmalılı (merhum), buradaki zulmü /haksızlığı, şöyle açıklamıştır: Zulüm, bir şeyi yerinden başkasına koymak demektir. Şirk de Allah'ın hakkını Allah'tan başkasına vermek olduğu için Allah'a zulümdür. Tek olduğu halde Allah'ın uluhiyyet /yücelik ve rububiyet /yaratıcılık vasıflarına başkalarını ortak etmek anlamında **Allah'a, ikinci bir haksızlıktır**; gerçekte sahip ve layık olmadıkları halde yaratılmış varlıklara uluhiyyet ve rububiyet vasfını vermek, hakikate /**gerçeğe haksızlıktır**; Allah'ın değer verdiği ve Eşref-i mahlûkat olarak nitelendirilen bir insanın kalkıp da kendisi için yaratılmış ve kullanması için hizmetine sunulmuş, kendinden aşağı varlıklara Rabb ve Tanrı olarak kulluk / kölelik etmesi, nefs-i insaniyi tezlil etmesi **insanın kendi şahsına haksızlıktır**. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın şirk, hakikaten büyük bir zulümdür. (Bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 1968, VI/3844.)

⁴⁸ Tin, 94/5.

⁴⁹ Rum, 30/30.

yaratmış ve hür iradesiyle baş başa bırakmıştır.⁵⁰ Temyiz çağına girdiği andan itibaren Rabbini tanıma veya tanımama; Allah'ı yegâne Rabb olarak kabul etme veya inkâr etme durumuyla karşı karşıyadır. Ademoğlu ya aklını, tüm yetilerini ve iradesini kullanır ve vicdanının sesine kulak vererek tek Tanrıya /Allah'a ulaşır; sadece O'na kul olur, yükümlülüklerini yerine getirir veya hevası da dahil sahte tanrılara tapar, onların kulu, kölesi, oyuncağı olur... Bu, bir anlamda insanın rüşdüne, yetişkinlik çağına erdikten sonraki hayatta doğuştan sahip olduğu *Ahsen-i Takvim* kıvamını, *Eşref-i mahlûkat* değerini koruması, insan olarak hayatını sürdürmesi ile insanlıktan sapıp gerçek kimliğinden uzaklaşması ve kendisine yabancılaşması arasında bir tercih yapması demektir.

Kur'an'da, Allah'ı tanımamak veya inkar etmek yahut yaratılmışları O'na ortak koşmak, *Ahsen-i Takvîm* üzere yaratılmış olan insanın kendini aşağıların da aşağısına *Eşfel-i Safile* atması;⁵¹ hakiki anlamda insanlıktan uzaklaştırması olarak; hatta göz, kulak, akıl, irade, vicdan gibi insanı insan yapan öze ait aslî niteliklerini iptal etmesi ve kendisini mecazî anlamda ölümler kategorisine indirgemesi olarak değerlendirilmiştir. O halde, köle ve cariye sorununa çözüm getirebilmek için insan gerçeğinin yeniden tanımlanmasına ihtiyaç vardır.

2 - İslam Açısından Gerçek İnsanı ve Değerini Tanıtma

“*Bilenlerle bilmeyenler...*”; “*karanlıklarla aydınlıklar...*”; “*gölgelikle güneşin kavurucu harareti...*” tabiatları icabı bir değildir. Aynı şekilde, ister hür olsun ister köle; Rabbinin ortak koşan *müşriklerle* bir muvahhid olarak sadece ona kulluk eden *hanifler*⁵², açıktan açığa inkâr eden *kâfirlerle* Hakk'a boyun eğen *müminler*, kalpten tasdik eden *sıddıklarla* sadece diliyle inandığını söyleyen *münafıklar*, sürekli isyan eden *facirlerle* itaat ve ibadette kusur işlememeye çalışan *muttakiler* de Allah katında bir değildir.

Mükemmel bir kıvamda yaratılıp, eşref-i mahlukat olarak dünyaya getirilen insan, “*Alemlerin Rabb'ini*” bile bile inkar eder veya O'nun gerçekliğini hesaba katmadan kendi özüne yabancı bir hayat tarzını seçerse o, Kur'an'ın mantığına göre insan sayılmadığı gibi yaşıyor da addedilmez. Nitekim Rasulüllah (s.a.v.) Mekke'nin fethi günü konuşmasında şöyle demiştir: “İnsanlar! Allah sizden cahiliyye gururunu ve atalarıyla övünme ayıbını kaldırmıştır. İnsanlar iki kısımdır: “Ya mümindir, muttakidir ve Rabbinin yanında değerlidir veya kafirdir, facirdir ve Rabbinin gözünde bir hiçtir.”⁵³

Bu iki sınıftan birincisi, Kur'an'a göre, insandır ve gerçekten yaşamaktadır; diğeryise, mecazî manada ölüdür; kendilerine lütfedilen hayatı veya ömrü

⁵⁰ Bkz.Buhari, Cenaiz, 80, Tefsiru Sureti Rum; Müslim, Kader, 25.

⁵¹ Bkz. Tîn, 95/5.

⁵² Hz. İbrahim gibi, hiçbir zaman şirke bulaşmamış tek Allah inancına sahip olan mümin demektir.

⁵³ İbn Kesir, Ebu'l-Fadl İsmail b. Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, Kahire, tsz., VII/366.

ölü gibi düşüncesiz, anlayışsız, bilgisiz, kör olarak tüketenlerdir. Şu okuyacağımız ayetler de bu gerçeği açıkça söylemektedirler:

“Muhakkak ki biz, insanı en güzel bir kıvamda yarattık. Sonra da, inanın salih işler yapanlar hariç, diğerlerini aşağıların da aşağısına düşürdük.”⁵⁴

“Biz, insanlardan ve cinlerden pek çoğunu cehennemlik olarak yaratmaktayız. Çünkü onların kalpleri var, anlamazlar; gözleri var, görmezler; kulakları var, işitmezler... onlar tıpkı hayvan gibidirler; belki de daha aşağıdırlar!”⁵⁵

Demek ki aklını kullanmayan insan peygamberlere kulak vermeyecek, kulak verse bile işitmeyecek; hiçbir kevnî ayeti görmeyecek, Kelamullah'ın gösterdiği hakikatleri idrak etmeyecek; bir ömrü gözü, kulağı ve akli yok olmuş ölü gibi tüketip gidecektir. Belki de onlar, sırf fırsat eşitliği ve adalet ilkesi sebebiyle dünyaya getirilmiş olmaktadır.

İşte bu yüzden Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'de mü'minlere 'hayy' /diri, canlı; müşriklere, inkar edenlere ve dinsizlere ise 'meyyit', ölü tabirini kullanıyor. Zira onların yoktan var edilmeleri, yaratılış süreçleri; yapılarında mevcut fitrî din, akıl ve sonradan karşılaştıkları peygamber, vahiy gibi ilahî rehberlerden hiçbiri kendilerine fayda vermiyor; bütün çıplaklığına ve aydınlığına rağmen hakikatleri görmelerini sağlayamıyor... okunan Kur'an'ı dikkatle dinlemediği halde bir kısmı: *“Tamam, işittik; istersek onun bir benzerini biz de yaparız. Senin bize okudukların evvelkilerin uydurdıkları masallardan başka bir şey değildir,”⁵⁶* veya çöl kanunu diyebiliyorlar. Dinleyenleri bile dünyevî menfaat ve korkularından vazgeçip de hakka ve hakikate teslim olmuylar.⁵⁷

Onların bu aymazlıklarına rağmen Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed: Kendileri dinlemedikleri gibi, başkalarının da dinlemesine engel olmaya çalışan müşriklere o kadar üzülmüyor ki, neredeyse üzüntüsünden kendisini helak edecek gibidir!⁵⁸ Yüce Rabbi onu şu ayetleriyle onlara üzülmekten vazgeçirmeye çalışıyor:

“Sen, ölümlere işittiremezsin!”⁵⁹

“Sen, hayatta iken ölmüş, tıpkı kabirdekiler gibi gerçeklerden habersiz olanlara Allah'ın Kelamını duyurmakla da görevli değilsin!”⁶⁰

⁵⁴ Tîn, 95/4-5.

⁵⁵ A'raf, 7/179.

⁵⁶ Enfal, 8/31.

⁵⁷ Bkz. En'am, 6/25; Kasas, 28/57.

⁵⁸ Bkz. “(Ey Resûlüm!) Galiba sen, bu söze inanmazlarsa onların peşi sıra üzüntüden dolayı kendini helâk edeceksin!” (Kehf, 18/6; Bkz. Şuarâ, 26/3)

⁵⁹ Neml, 27/80; rûm, 30/52.

⁶⁰ Fatır 35/22.

“Sen arkalarını dönüp giderlerken sağırlara sesini duyuramazsın!”⁶¹

Böylesine inatçı *“Kafirleri uyarasan da uyarmasan da birdir; onlar inanmazlar. Allah (onların iman etmelerinden ümidini kesmiş) kalplerini mühürlemiş, kulaklarına ve gözlerine perde çekmiştir. Onlara büyük bir azap vardır.”⁶²*

“Bu, sadece bir öğüt ve gerçekleri açıklayıcı bir Kur’an’dır. Ancak diri /hayy olan kimseleri uyarman için indirilmiştir.”⁶³

“Sen ancak zikre /Kur’an’a tabi olan ve görmediği halde Rahman’a saygı duyan kimseleri uyurabilirsiniz...”⁶⁴

Görülüyor ki bu ayetlerde Allah’a ve Ahiret gününe inanmayan; onları inkar eden kimselere Allah, kinayeli bir ifade ile ölümler, inananlara ise diriler tabirini kullanmıştır...

Kur’an’da, Müslümanların müşriklerle ilk toplu savaşı olan Bedir savaşının, *‘ölülerle dirilerin savaşı’* olarak takdim edilmesi son derece ilginçtir! Çünkü bu savaşta mü’minlerin sayısı 324, müşriklerin sayısı ise, onların üç katı kadardır 950 kişi. Bu sayı ve silah üstünlüğüne rağmen savaş sonunda müşriklerin yetmiş küsur ölü, bir o kadar da esir vererek büyük bir hezimete uğratılmış olmaları onların gerçek manada diri olmadıklarının bir belgesi olarak şöyle izah edilmektedir:

“Allah, mü’minlere bu zaferi, sırf helak olmuşların /ölülerin apaçık bir belgeyle helak olmaları; yaşayanların da apaçık bir belge ile yaşamaları için vermiştir.”⁶⁵

Anlaşıyor ki, bu savaş ölümlerle dirilerin savaşı olmuş. Sonuçta kazanılan zafer mü’minlerin diri, **‘hayy’** olduklarının belgesi, her bakımdan güçlü ve sayıca çok üstün olmaları sebebiyle galip gelmeleri gerekirken müşriklerin hezimetiye, onların ölü olduklarının belgesi kabul edilmiştir.

*“Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizleri milletlere ve kabilelere ayırdık. **Allah katında en değerliniz, takva bakımından en üstün olanınızdır.** Kuşkusuz Allah her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır.”⁶⁶*

Gassan kabilesinin reisi Rasulullah’a soruyor: Ben Müslüman olursam bu toplum içerisindeki yerim neresidir? Şu köleler ve fakir insanlarla birlikte mi oturacağım, yoksa şimdiki gibi benim, ayrıcalıklı bir yerim olacak mıdır?

⁶¹ Neml, 27/80; Rûm, 30/5.

⁶² Bakara, 2/6,7.

⁶³ Yâsin, 36/69-70

⁶⁴ Yâsin, 36/11.

⁶⁵ Enfal, 8/42.

⁶⁶ Hucurat, 49/13.

Rasulullah (s.a.v.), “Hayır, senin ayrıcalıklı bir yerin olmayacak; sen de onlardan birisi olacaksın. Zira İslam’da mü’minler, bir tarağın dişleri gibi birbirlerine müsavidirler.” dedi.

O, “Hayır, ben buna razı değilim” dedi ve çekip gitti.

Bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Müslümanlar kardeşlerdir. Birinin diğerine takvadan başka hiç bir üstünlüğü bulunmamaktadır.”⁶⁷

“*Nefislerini arındırıp yüceltenler kesinlikle felah bulmuşlardır, kirletenlerse, helak olmuşlardır.*”⁶⁸ ayetinde de, insanlar, insanlık vasfını koruyan ve yüceltenler; bu vasfı düşüren ve kirletenler olarak tasnif edilmişlerdir... Buna göre, bir kâfir veya müşrik ile mü’min bir köle arasındaki fark, ölü ile diri arasındaki fark kadar büyüktür.

Gerçek manada yaşayanlar, yani inananlar arasında ise, takva üstünlüğünden başka hiçbir fark söz konusu değildir. Buna göre, hür bir mü’min ile mü’min bir köle arasında da varsayılan bir üstünlük söz konusu değildir. Hatta mü’min bir köle veya cariye, Allah katında takva bakımından pek çok hür mü’minden çok daha üstün olabilir. Sözün gelişi, Asrı-ı Saadette, Zeyd b. Harise, Bilal-i Habeşî, İkrime, Mücahid, Said b. Cübeyr, Ebu Musa el-Eşarî gibi geçmişi bilinen sahabiler ile diğerleri asla bir biriyle karşılaştırılmıyordu; Resulullah’ın ifadesi ile “Hepsi bir tarağın dişleri gibi birbirine müsavi...” idiler.

O halde bilinmelidir ki, mü’min bir köle ve cariye de Allah nazarında insandır, diridir ve gerçek manada yaşamaktadır... Dolayısıyla o, hür de olsa Allah’a ortak koşan bir müşrikten, Allah’ı veya Peygamber’i veya Vahy’i inkar eden kafirlerden; hatta hepsinden kıyas kabul etmeyecek derecede üstün olduğu gibi takva cihetinden herhangi bir mü’minden de üstün olabilme hakkına sahiptir...

Kavminin seçkinleri /mele’ Nuh (as)’a demişlerdi ki, senin çevrende fikri geçersiz, toplumun en aşağı katmanlarından basit insanlar var. Onları çevrenden uzaklaştırmadığın sürece biz sana yaklaşmayız. Önce onları çevrenden kov!... Halbuki İslam’ın karşı olduğu, her asırda kendisiyle mücadeleyi sürdürdüğü bu söz, insanları seçkin-aşağı, hür-köle, erkek-kadın, zengin-fakir gibi alt ve üst tabakalara ayıran gayr-ı insanî bir anlayış ve uygulamanın ürünüydü. Nuh’un kavminin şımarıklarına cevabı şu olmuştu: “*Ey kavmim! (...) Ben iman edenleri yanımdan kovacak değilim; onlar Rablerine kavuşacaklarına kesinlikle inanmaktadırlar. Ama ben sizlerin gerçekten cahil kimseler olduğunuzu görüyorum.*”⁶⁹ Şu hadisede görüleceği üzere benzeri bir sözü Kureyş de Hz. Muhammed’ede söylemişti:

⁶⁷ İbn Kesir, a.g.e., VII/366.

⁶⁸ Şems, 91/9-10.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Hüd, 11/25-34; Şuara, 26/111/122.

Sa'd İbni Ebî Vakkâs *radıyallahu anh* şöyle dedi:

Biz altı kişi Resûl-i Ekrem *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte oturuyorduk. Bu hâli gören müşrikler Peygamber *aleyhisselâm'a*:

- Şunları yanından def'et! Bize karşı saygısızlık etmeye kalkmasınlar, dediler.

Orada benden başka Abdullah İbni Mes'ûd, Hüzeyl kabilesinden biri, Bilâl ve adlarını vermek istemediğim iki kişi daha vardı.

Müşriklerin bu teklifi üzerine Resûlullah'ın (s.a.v.) kalbinden (kendisine kırılmayacağıımızdan emin olduğu için) bizleri oradan uzaklaştırma düşüncesi geçti. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:⁷⁰:

" *Sabah akşam rızasını dileyerek Rab'lerine dua eden müminleri, sakın ha, yanından kovma! Zira ne senin onların hesabından en ufak bir sorumluluğun vardır ne de onların senin hesabından en ufak bir sorumlukları var ki kovasın onları yanından! Aksi hâlde sen de zalimlerden olursun!*"⁷¹.

İnsanları şu ya da bu adla sınıflara bölüp aşağılamak, İslâm'ın asla hoşgörüsüyle karşılamayacağı bir haksızlıktır, zulümdür. Değil Kureyş'in uluları, bütün insanlar, bu şartla iman edip Hz. Peygamber'e uymayı kabul etseler, Allah onların aşağılanmasını da ona bağlı imanını da asla kabul etmez! Nitekim Abese suresinde Hz. Peygamber Rabbin'den bir de uyarı almıştır!⁷²

Kur'an'ın, Müslümanlar arasında yerleştirmek istediği insan anlayışına göre, Mü'minler bir bütündür; kim olursa olsun, etnik kökenine, sosyal hayattaki statüsüne, rengine, kimliğine ve cinsiyetine bakılmaksızın hepsi insandır ve gerçek manada diridir ve yaşamaktadırlar. Her insan gibi onlar da canları, malları, akılları, namusları ve dinleri açısından dokunulmazlık zırhı altındadırlar. İzzet de şeref de asıl onların hakkıdır.⁷³ Hür ve köle... hepsi birbirindedir⁷⁴ ve birbirlerinin, kardeşleri⁷⁵ veya amca çocuklarıdır.⁷⁶ Kimsenin kimseye, takvadan başka bir üstünlüğü, asla söz konusu değildir!⁷⁷

⁷⁰ Müslim, Fezâilü's-Sahâbe 46

⁷¹ En'âm, 6/52.

⁷² *Âmâ yanına geldi diye surat astı ve yüz çevirdi. Ne biliyorsun, belki de o arınacak veya öğüt alacak; aldığı öğüt kendisine fayda sağlayacaktı. Ama sen, hiç ihtiyaç duymayan kimseye yöneliyor, onunla ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sana ne! Fakat beriki koşarak sana gelmişken; hem de içtenlikle Allah'a saygı duyuyor olarak. Sen bundan yüz çeviriyorsun. Hayır! Şüphesiz o bir öğüttür; ancak dileyen kimse ondan öğüt alır.*" (Abese, 80/1-12)

⁷³ Münafikun, 63/8.

⁷⁴ Nisa, 4/1.

⁷⁵ Hucurat, 49/10.

⁷⁶ Ahzab, 33/5.

⁷⁷ Hucurat, 49/13.

Takva cihetinden üstün olan insanların başında *ulû'l-azm* denilen peygamberler gelir. Bunlar kronolojik olarak *Safiyullah* vasfıyla Hz. Adem, *Neciyyullah* vasfıyla Hz. Nuh, *Halilullah* vasfıyla Hz. İbrahim, *Kelimullah* vasfıyla Hz. Musa, *Ruhullah* vasfıyla Hz. İsa ve *Habibullah* vasfıyla Hz. Muhammed (Aleyhimusselam)'dir. Sonra diğer peygamberler, sonra veliler, daha sonra da muttaki mü'minler takvadaki derecelerine göre sıralanırlar.

Her insanın nihaî değerlendirmesi ölmeden önceki en son durumuna göre-
dir. Pek çok sahabe örneğinde olduğu gibi... Kişi, hayatının büyük bir bölümünü
inkâr, şirk veya Allah'a isyan ile geçirmiş olabilir, fakat neticede gerçekleri gör-
müş, Allah'a teslim olmuş ve az da olsa kalan ömrünü bu iman ve teslimiyet içeri-
sinde tamamlamışsa, bu insan mühtedir ve geçmişinden asla sorumlu değildir.
Zira Allah, hidayetinden dolayı onu bağışlayacağını vaat etmiştir. Zaten ihtida eden
mü'min, iman öncesi hayatından sorgulanmayacaktır. İslam'da, iman ve Allah'a
tövbe neticesinde insan kimlik ve mü'min kişiliğine tekrar dönmek, aynı değere
yükselmek; hatta daha da yücelmek, elbette mümkündür. Yeter ki bu dönüş bir
baskının sonucu kerhen veya hayatın sona erme anında, can verme noktasında /yeis
halinde olmasın! Müminler arasında üstünlük sadece takvadadır...

3. Kardeşlik İlkesinde Bütünleşme, Sınıfsal Ayrıma Son!

Biliniyor ki, Rasûlüllah (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman,
muahacirlerle Ensar arasında kardeşlik /muahat ilkesini başlattı. Bu ilke, daha sonra
Kur'an'da, "*Mü'minler, ancak kardeşlerdir.*"⁷⁸ ayetiyle de onaylanacaktır. Böylece
Hz. Peygamber, hem Müslümanlar arasında bir yardımlaşma geleneğinin ilk nüve-
sini atmış oldu hem de daha işin başındayken Mekkeli-Medineli veya yerli-
yabancı; beyaz-siyah, hür-köle gibi temelinde aşağılayıcı ve ayrıştırıcı fitneden
başka bir şey bulunmayan bölücü ayrımlara ve ikiliklere fırsat tanımadı. Artık bu
toplumda Kelime-i Şehadet⁷⁹ ve Kelime-i Tevhid⁸⁰ /"Kelimeteyn"i, söyleyen ve
gereğini yapan herkes mü'mindir ve birbirinin kardeşidir. İslam'ın bu evrensel
ilkesi gereği bundan sonra hiç kimsenin geçmişi, soyu, cinsi vb. tefrik edici hiçbir
vasfı söz konusu edilemezdi. Allah Teala da buna paralel olarak şu prensibi koydu:

"Eğer evlat edindiğiniz kimselerin babalarını biliyorsanız, onları babalarına
nispet ederek adlandırınız. Babalarını bilmiyorsanız, *onlar sizin dinde kardeşleriniz
ve dostlarınız /amca oğullarıdır.*"⁸¹ O halde mü'min köle ve cariyeler de

⁷⁸ Hucurat, 49/10.

⁷⁹ Kelime-i Şehâdet: "Eşhedu en lâ ilâhe illallâh ve Eşhadu enne Muhammeden Abdühu ve Rasûlühü" sözüdür.

⁸⁰ Kelime-i Tevhid: "Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Rasûlüllâh" sözüdür.

⁸¹ Ahzâb, 33/5. Hadd-i zatında bu âyet Hz. Muhammed, elçilik vazifesiyle görevlendirilmeden önce âzât edip kendisine evlat edindiği Zeyd b. Hârîse hakkında indirilmiştir. Burada asıl sözü edilenler, evlat edinilen çocuklardır. İbn Kesîr'in açıklamasına göre, "İslâm'dan önce evlat edinme usûlü vardı. Evlât edinilen çocuklar, genellikle savaştan sonra ele geçirilen ya da âni baskınlar so-

mü'minlerin dinde kardeşleridir. Babaları biliniyorsa, diğer insanlar gibi onlar da babalarına nispet edilerek adlandırılmalıdırlar. Onların, sosyal hayatta köle veya cariye statüsünde bulunuyor olmaları bu gerçeği asla değiştiremez.

Hz. Peygamber, “Ey mü'minler! İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de gerçek mü'min olamazsınız...”⁸² hadisiyle Müslümanların arasında ‘kardeşlik ilkesinden başka bir de zorunlu olarak ‘birbirini sevme’ ilkesini vaz’etti. Başka bir hadisinde şöyle buyurdu: “Mü'minler, birbirinize hediye takdim ediniz. Çünkü hediyeleşmek kalplerden kını giderir ve kardeşler arasında sevgi ve yakınlığın gelişmesine katkıda bulunur.”⁸³

Böylelikle mü'minlerin uymaları gereken temel politika belirlenmiş oldu. Buna göre iman ettikten sonra Müslümanlar arasında, hür ve köle ayrımı gibi yاپay ve insanlık dışı ayrımların yeri olmayacak. Herkes kardeşleri tarafından sevilcek, sayılacak ve mümin olduğu için özel iltifata layık görülecektir. Dolayısıyla mü'minler arasında ayrılığa ve farklı muameleye gidilmeyecektir.

İslam’da insanlar, Allah’a iman, itaat ve Rasulüne ittiba düzeyine göre değerlendirilirler. İnanan, Allah’a ve Rasulüne itaat eden insanlar, gerçek insanlar kategorisindedirler. Mü'minler arasında bu temel değerlendirmeye aykırı başka bir kimlik; kişisel meselelerin dışında asla tanınmaz. İnananlar arasında ‘üstünlüğün, ancak takvada olduğu’ prensibi vurgulanarak inananların, Allah ve Elçisinin şekillendirdiği sırat-ı müstakimin dışına çıkmamaları gerekmektedir. Cenab-ı Allah’ın bahsettiği hak ve özgürlükler de kısıtlanamaz...

B - Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Köle ve Cariyeler

İslamî kaynaklarda ‘zaruriyyat-ı diniyye’ adı verilen ve korunması her mükellefe farz; gasp edilmesi ise yasak olan beş husustan bahsedilir. Bunlar: *Nefsi Muhafaza, Akli Muhafaza, Dini Muhafaza, Nesli Muhafaza ve Malı Muhafaza*’dır. Evrensel Hukuk dilinde Temel Hak ve Özgürlükler olarak bilinen bu beş husus medenî her toplumda muteberdir. Özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesiyle de garanti altına alınmıştır. Bu hakların İslam’daki açılımı ise şöyledir:

1. Hayat Hakkı / Nefsi Muhafaza

Hukuka saygılı, medenî her toplumda yazılı metin haline getirilmiş ve anayasaların garantisi altına alınmış olan insan haklarının başında yaşama hakkı gelmektedir. Bu hak da diğer temel hak ve özgürlükler gibi, bir başkasının değil, yüce yaratıcının ırk, renk, tür, cinsiyet ve statü ayrımı olmaksızın; hiçbir farklılık ve

nucu, zorla ailesinden koparılıp köle pazarlarında satılan çocuklardan oluşuyordu. İşte bu sebeple biz, bu âyetle konumuz arasında böyle bir ilişki kurduk.

⁸² Müslim, Ebû Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Huseyrî en-Nisâbüri (ö.261/874), es-Sahîh, (Tahkîk: Muhammed Fuad Abdülbâkî), Kahire, 1955, İman, 22,54,93.

⁸³ Tirmizî., Vela’, 6,2130.

ayrıcalık gözetilmeksizin bütün insanlara lütfu ve ihsanıdır. Bütün insanlar eşit olarak bu haklara sahiptirler. Hz. Peygamber'in diliyle söyleyecek olursak: "Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arab'a hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvadır."

Allah'tan başka hiç kimse, haksız olarak asla başka bir insanın hayatına son veremeyeceği ve tehlikeye atamayacağı gibi kendi hayatına da son veremez, tehlikeye atamaz ve yaşama hakkını başkasına devredemez.

"Aklını kaybetmiş olanlardan başka kim Allah'tan ümidini keser ki!"⁸⁴ in-tihar etsin?...

"Kuşkusuz, kafirlerden başka hiç kimse Allah'ın kudretinden ümidini kesmez."⁸⁵ Ümitsizlik mümine yakışmaz!

Bu ayetlerin lafzındaki umumî manaya göre, aklı selim sahibi hiçbir mü'min, derdi ve sıkıntısı ne kadar büyük olursa olsun, Rabb'inden ümidini kesmemeli; O'nunla dua bağına asla koparmamalı; dolayısıyla ne başkalarının ne de kendisinin canına kıymalıdır.⁸⁶ Ancak, insanı mecbur eden meşru sebepler hariç. Söz gelişi meşru bir savaş hali; kişinin korumakla yükümlü olduğu nefsi, dini, yakınları, malı, namusu gibi değerlerini müdafaa etme; infaz memurluğu sebebiyle görevini icra etme mecburiyeti gibi haklı olduğu haller dışında bir insanı öldüremez.⁸⁷

Yukarıda bahsetmiştik. İslam'da, haksız yere bir insanı öldüren bütün insanları öldürmüş gibidir.⁸⁸ Kaza sonucu bir mümini öldüren, kefaret olarak, önce bir mümin köle azat eder, sonra da yakınları tarafından bağışlanmamışsa, sahibine takdir edilen diyeti öder.⁸⁹ Hz. Peygamber'in takdirine göre bir insanın diyeti 100 deve veya 100 sığır yahut bin dinar altından az olmaz.⁹⁰ Bir mü'mini veya anlaşma

⁸⁴ Hicr, 15/56.

⁸⁵ Yusuf, 12/87.

⁸⁶ Kur'an'da anlatılmakta olan peygamber kıssalarından bir kısmı bu manada örnek alınması içindir. Söz gelişi İbrahim (a.s.)'in içine atıldığı ateş; Eyüp (a.s.)'ün yakalandığı ve uzun yıllar sabredip tahammül gösterdiği hastalığı; Yusuf (a.s.)'un sırasıyla: içine atıldığı 'kuyu', 'satılığa çıkarıldığı köle pazarı', "efendisinin hanımının şehvî tasallutu" ve 'zindan günleri'; bunlardan her biri, bir öncekinden daha derin bir çıkmaz ve sabrı güçleştiren daha zor bir imtihan ortamı olarak anlatılmakta ve Allah'tan ümidini kesmeyen, O'nunla bağına /duâsını sürekli tutan mü'minlerin akıbetlerinin nasıl hayra dönüştüğüne dikkat çekilmektedir.

İntihar eden, ya da ötenazi talebinde bulunan kimse Rabb'inin gücünden, merhametinden ümidini kesmiş ve O'nunla bağına /duâsını koparmış sayıldığı için ya aklını kaybetmiş ya da Rabb'inin güç ve kudretini inkâr etmiş kabul edilir. Binaenaleyh aklı ve şuuru yerinde olan mü'min, sıkıntısı ne kadar büyük olursa olsun, canına kıyamaz ve başkalarına da müsaade edemez.

⁸⁷ Bkz. Maide, 5/32; Furkan 25/68.

⁸⁸ Bkz. Maide, 5/32.

⁸⁹ Bkz. Nisa, 5/92. Geniş bilgi için bkz. Sabuni, Muhammed Ali, Revaiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam, 1/503 vd.

⁹⁰ Nesai, Kasame, 47.

yapılmış olan toplumdaki bir gayr-ı müslimi kasten öldüren kimsenin dünyevi cezası, şayet maktulün yakınları tarafından affedilmemişse, ölümdür.⁹¹

Gerçek bir mü'min, mü'mini öldürmez!...⁹² Bir mü'mini kasten öldüren kişi, tevbe etmeden ve tekrar iman etmeden⁹³ ölmüşse ahiretteki yeri, ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona lanet etmiştir, gazap etmiştir ve büyük de bir azap hazırlamıştır.⁹⁴

Görülüyor ki, artık müminlerin karşısında köle ve cariye değil insan vardır! Kur'an'da ve Rasulülullah'ın uygulamasında tüm insanların hayatları kutsal ve dokunulmazdır. Buna göre, hür bir mü'mini öldüren kişinin cezası ne ise mü'min bir köle veya cariyeyi öldürenin cezası da aynıdır. Cezalandırmada tek istisna vardır, o da hürriyeti elinden alınmış olanların lehinedir. Zira hürilere uygulanması gereken hadlerin köle ve cariyelere, ancak yarısı uygulanır.⁹⁵

2. Hürriyetini Satın Alma Hakkı /Mükâtebe

Nakledildiğine göre, Subeyh adlı bir köle, sahibi Huveytıb'a geldi ve bedelini sordu. O da: Ne yapacaksın? Deyince, Subeyh, seninle anlaşma yapmak ve borcumu ödedikten sonra hürriyetimi satın almak istiyorum, dedi. Fakat sahibi Huveytıb buna yanaşmak istemedi. Bu olay üzerine Allah Teala şu ayetleriyle Huveytıb'ı ve benzerlerini buna mecbur etti.⁹⁶

*"Sağ elinizin malik olduklarından biri, sizinle sözleşme yaparak hürriyetini satın almak istediğinde eğer siz, onlarda bir hayır görürseniz, hemen yazışınız ve size verdiği Allah'ın malından onlara veriniz..."*⁹⁷

Ayette geçen '*katibühüm*', cümlesi "*Onlarla yazışınız*"; karşılıklı olarak şartlarını havi bir sözleşme akdediniz anlamındadır.

Asım Efendi'nin Kamus Tercümesi'nde *mükâtebe* şöyle tarif edilmiştir: "Bir memlûkün tediyesini /ödemesini taahhüt ettiği bir bedel mukabilinde azat olmak üzere kendisini efendisinden satın alması akd ve muamelesidir."⁹⁸

Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre, mükâtebe iki esas üzerine kurulmuştur: Birincisi, bir köle efendisinden huzuruna çıkarak: 'Efendim, benim bedelimi ve ödeme süremi belirle! Ben, bunu ödeyip hürriyetimi senden satın almak istiyorum' demesi; ikincisiyse, köle sahibinin olumlu veya olumsuz bir karar vermeden önce

⁹¹ Bkz. Bakara, 2/178,179, 194; Nisa, 4/92.

⁹² Bkz. Nisa, 4/92.

⁹³ Bkz. Furkan, 25/69-70.

⁹⁴ Bkz. Nisa, 4/93.

⁹⁵ Bkz. Nisa, 4/25.

⁹⁶ Bkz. Hazin, Lübabu't-Te'vil fi Meani't-Tenzil, İstanbul, 1315III/313; Nesefi, Medarik (Hazin'in kenarında), III/314.

⁹⁷ Nur, 24/33.

⁹⁸ Asım Efendi, a.g.e., I/459; Elmalılı, a.g.e., V/3512.

durup düşünmesidir: Bu kölenin hürriyetine kavuşması iyi mi olur, kötü mü? Ayetin ortaya koyduğu tek şarta göre, borçlanıp hürriyetini satın almak isteyen kölenin, hürriyetine kavuşması hem kendisi hem de toplum açısından hayırlı olacağı; kendini taşıyabileceği, dinini koruyacağı ve hayatına özen göstereceği,⁹⁹ yani, en azından hem kendisine hem de topluma zararlı bir kimse olmayacağı kanaati hasıl olursa, hemen onunla sözleşme yapılmalıdır. O da sözleşmenin gereğini yerine getirdiği takdirde, hürriyetini satın almış olacaktır. Bundan sonra o şahıs, tamamen hürdür; bütün kişilik hak ve özgürlüklerine sahiptir. Artık hiç kimse ona köle muamelesi yapamayacaktır.¹⁰⁰

Ayetin zımından şu mana da okunmaktadır: Eğer yazışmaya karar verilmişse, demek ki bu akitte hayır vardır. Artık o köle, borcunu ödese de ödemesi de hürdür. Çünkü ayetin devamı, önce sahibini sonra da diğer mü'minleri buna mecbur etmektedir; birisi mutlaka onun tamamlayamayıp da eksik kalmış olan borcunun kalan kısmını ödemek zorundadır. Ayetin lafzına göre, "...Size verdiği Allah'ın malından onlara veriniz..."¹⁰¹ emri, eksikliği tamamlama işini sözleşmeyi yapan sahibine ve mü'minlere yüklemektedir. Ayrıca Tevbe suresinin 60. ayetinde sadakaların verilmesi gereken sekiz yerden biri de köle azat etmek /rikab içindir...

"Eğer siz, onlarda bir hayır görüyorsanız..." Bundan maksat, öncelikle kölenin hürriyetine kavuştuktan sonra geçimini temin edebilecek müsait bir ortamın bulunması, maddi güç ve sosyal hayata intibak edebilme kabiliyetine sahip olması olarak düşünülebilir. Nitekim Seyyid Kutub demiştir ki, 'Köle serbest kaldıktan sonra kazanma yeteneğine sahip olmadığı, insanlara yük olmaktan kurtulmadığı, yani biçimsel özgürlükten daha pahalı, daha ağır şeyleri satmak suretiyle yaşamak için pis yollara düşmekten kurtulmadığı sürece gerçek anlamda özgür olamaz. İslam, toplumu arındırmak için köleyi serbest bırakır, yeniden ve daha şiddetli, daha tehlikeli bir biçimde kirletmek için değil.'¹⁰²

Allah'ın hürriyeti elinden alınmış olanlar için getirmiş olduğu bu *mükatebe* hakkı, aynı zamanda onlara mülk edinme ve mülkünde tasarrufta bulunma hakkını da birlikte getirmiştir...

⁹⁹ Beydavi, Nasruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer(ö.685/1286), Envaru't-Tenzil ve Esraru'te'vil, Mısır, 1968, II/58.

¹⁰⁰ Bkz. Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1272), el-Câmî' li Ahkami'l-Kur'âni'l-Azîm, Kahire, tsz., XII/245; Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kureşî, Mefâtihu'l-Ğayb(ö.604/1208), Tahran, tsz., XXIII/218.

¹⁰¹ "...Size verdiği Allah'ın malından onlara veriniz..." âyetinden şu manayı da anlamak mümkündür: 'elinizdeki mal sizin malınız değil, gerçekte Allah'ındır',¹⁰¹ başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, varlıklı insanların elindeki mal Allah'ındır, o malda yoksulların ve muhtaçların da hakkı vardır. Sadaka, zekat, hibe, hediye gibi çeşitli ad ve münasebetlerle hak sahiplerine hakları verilmelidir. Bu demektir ki, asıl mal sahibi sana emrediyor: Senin elindeki benim malımdan sözleşme imzaladığın kölenin eksikliğini karşıla, hürriyetine mani olma!...

¹⁰² S. Kutup, Fî Zılâli'l-Kur'ân, (Çev. S. Uçan, V. İnce, M. Yolcu) ,İstanbul, 1991,VII/482.

3. Mülk Edinme Hakkı

Fıkıh'da köle; “mülkü olmayan, mülk edinilen” olarak tarif edilir. Cahiliye döneminde de öyle idi. İslam'la birlikte hürriyetine kavuşturulan her köle mülk edinilme ve başkasının mülkü sayılma durumundan kurtulmuş oldu. Mülk edinme, kendisi için çalışıp para kazanma hakkı da her insanın temel haklarından özgün bir haktır. Bu ayetler gelmeden önce, buldukları statü gereği kölelerin, diğer hakları gibi mal mülk edinme hakkı da elinden alınmış haklarındandı. Allah Teâlâ ‘mükâtebe’ emrini getirince, ona bağlı olarak kölelere mal ve mülk edinme hakkını da birlikte getirmiş oldu. Çünkü köle bu yükümlülüğünü ancak çalışıp kazanacağı kendi malından ödeyecektir. Dolayısıyla bir köle ile sözleşme /mükatebe yapıldıktan sonra artık kişinin kazandığı mal kendisine aittir. Ödemesi gereken bedeli biriktirebilmesi için yaptığı her işin ücretini işverenden alma ve kazancına malik olma durumundadır.¹⁰³ Zira mal edinme, kazanma hakkı olmadan sözleşmenin tediyeye şartının yerine getirilmesi mümkün değildir. Bu da sözleşme yapmış olan köleye mal ve mülk edinme hakkının doğrudan verilmesi demektir.

4. Din edinme ve İnandığı Biçimde Yaşama Hakkı

İnsanın temel hak ve özgürlüklerinden söz ederken ‘inanma, din edinme ve inandığı gibi yaşama hakkının da her insana Allah vergisi olduğunu söylemiştik. Müslümanların yanındaki köleler de seçtikleri dine inanır ve inandıkları biçimde yaşarlar. Bilhassa iman etmeleri hususunda asla zorlanamazlar. Bu yüzden Resulullah (s.a.v.) azat edip, mihrini ödeyip evlendiği Mariye, kendiliğinden Hakk’ı, Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olmadığı gerçeğini bizzat bilip iman edinceye kadar, ona iman etmeye zorlamamıştır.¹⁰⁴ Çünkü baskı sonucu iman, hem bilgi ve irade meselesi olan imanın kendi doğasına aykırıdır, hem de şu ayetin özüyle bağdaşmamaktadır:

“Doğru yol ile eğrisi birbirinden tamamen ayrılmış, açıklığa kavuşmuştur; artık dinde zorlama yoktur. Kim tağutu, yani putları ve kendisini putlaştırmış zorbaları inkâr eder ve Allah’a inanırsa, bilsin ki kopması imkânsız bir kulpa yapmıştır!”¹⁰⁵

Yukarıda da değinildiği üzere her insan, sadece Allah’ın kuludur ve yalnız O’na kayıtsız-şartsız itaat etmekle yükümlüdür. Kulun, kula kayıtsız şartsız itaati /kulluğu helal değildir. Peygamberler de dahil kula itaat, sadece ma’ruftadır;¹⁰⁶ münkerde kula itaat edilmez.¹⁰⁷ Mecelle maddesidir: “Halika isyan olan yerde mah-

¹⁰³ Bkz. Hazin, a.g.e., III/312.

¹⁰⁴ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, I, 134, 260; VIII, 187 vd.; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 745 vd.; Mevlana Şibli, Asrı Saadet, II, 154; M. Asım Köksal, Hz. Muhammed ve İslâmiyet, VII, 81-82; VIII, 565-568.

¹⁰⁵ Bakara, 2/256.

¹⁰⁶ Bkz. Mümtahine, 60/12.

¹⁰⁷ Bkz. Lokman, 31/15.

luka itaat caiz değildir...” O nedenle **her mü'min bilir ki**, sağ elinin malik olduğu kimseler de yalnız Allah'a kulluk etmeli; Yüce Allah'ın: “festebiku'l-hayrat/hayır ve iyiliklerde birbirinizle yarışınız”¹⁰⁸ tavsiyesine iştirak etmeli ve hayırdaki yarışa, imkanları ölçüsünce katılmalıdırlar.¹⁰⁹

Belki denilebilir ki, ‘bu yarış kaplumbağa ile tavşanın yarışına benzemez mi?’ Evet, benzemez... Tıpkı mal-mülk sahibi olmamalarına rağmen fakirlerin zenginlerle, kadınların erkeklerle... takva yarışında geri kalmayacağı gibi... hürriyeti elinden alınmış kimseler de bu yarışta vardır. Firavunun karısı Asiye, öylesi bir kocaya rağmen bu yarışı kazanan iki kadından biri olarak Kur'an'da örnek gösterilir.¹¹⁰ Çünkü herkes kendi imkanı içerisinde Allah yolunun yolcusudur. Kimse Cenab-ı Hakk'ın lütfettiği durumu sebebiyle ne övünmeli ne de ilenmelidir; her ne ise durumuna rağmen takva yarışından geri durmamalıdır. Hem de başkalarında gördüğü üstünlükleri asla temenni etmeksizin...¹¹¹ Maksat Allah'ı hoşnut etmek, rızasını kazanmaktır. Takva, kul ile Allah arasındaki ilişki düzeyinin genellikle içsel bir ifade formudur. Bu ilişkide eylemlerin niceliğinden çok niteliği, zihinsel boyutu ve bilinç düzeyi önemlidir. İnsanı, ancak ihlasla teslimiyet, samimiyetle itaat, itaatte titizlik ve devamlılık gibi kalbî ve ahlakî eylemler Allah'a yaklaştırır. Şu kadar var ki, köle ve cariyelerin mal ile ibadet ve sosyal hayatta amel-i salih konusunda sorumlulukları, ancak varlık ve imkânlarına göredir; köle ve cariye statüsünde bulunduruldukları sürece bundan, hürler gibi sorumlu değildirler. Şayet

¹⁰⁸ Bakara, 2/148.

¹⁰⁹ Bkz. Bakara, 2/148.

¹¹⁰ Bkz. Tahrîm 66/11.

¹¹¹ “Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin! Zira erkeklerin de kazandıklarından bir payı, kadınların da kazandıklarından bir payı vardır. Allah'ın lütfundan isteyin! Muhakkak ki Allah her şeyi bilmektedir.” (Nisa, 4/32) Erkek ya da kadın, şu ya da bu milletten, şu ya da bu yapıda olmak gibi, insanın doğuştan sahip olduğu farklı cins, nitelik ve kabiliyetler veya makamlar da dâhil zenginlik ya da fakirlik durumlarından her biri, Allah'ın şahsa özgü ilâhî bir bağışdır. Bunlar, insanın çalışmakla elde edemeyeceği veya değiştiremeyeceği, ama mutlaka bir hikmete ve tedbire binaen verilmiş özgün kaderidir. Böylesi bir kadere rıza göstermek ve onunla Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmak insanı daha da yüceltir. Şunu da belirtmeliyiz ki Musa Carullah'ın “Hatun”da çok isabetli olarak kaydettiği gibi, “İslâm'da insan olmak, kadın ya da erkek olmaktan önde gelir.” İnsan ise, biri olmadan diğersinin de olması ve varlığını devam ettirmesi imkânsız iki ayrı cinsten oluşan bir bütündür; tıpkı ruhla beden gibi... Ancak “İslâm sistemi kadınlar ile erkekler arasında görev bölümü yaparken ve malı dağıtırken fitratın gereğine uyar. Yüce Allah, her şeyden önce erkeği erkek, kadını da kadın olarak yaratmış, her birine belirli görevler yüklemek için cinsiyetine has belirli özellikler, hassalar bahşetmiştir. Bu özel nitelikler, ne fitratın özel yararı ne de bu iki cinsin tek taraflı yararı için verilmiştir. Bu ilahî bağışın amacı; bu iki cinsin farklı olması, bunların farklı özellikler taşıyıp farklı fonksiyonlar gerçekleştirmesi sayesinde varlığını sürdüren, düzen kuran karakteristik fonksiyonlarını bir bütün olarak yerine getiren ve yeryüzü halifeliğiyle yüce Allah'a kul olma amacını gerçekleştiren insanın hayatıdır. Özel yeteneklerin ve görevlerin farklılığı, yükümlülüklerin, malî payların ve sosyal konumların farklılığını beraberinde getirir. Bütün bunlar da “hayat” denen büyük kurumun ve yüce ortaklığın yararı içindir.” (Seyyid Kutub, Fi Zilâl, III/52)

hürriyeti elinden alınmış mü'min engellenecek olursa, o taktirde hayırda yarış sorumluluğu kalkmıştır.

Kur'an'ın muhtevasından ve Rasulüllah'ın uygulamalarından anlıyoruz ki hiçbir mü'min, isteyen ve çaba sarf eden kölesine veya cariyesine: "Sen Allah'a itaat ve takva yarışından çık! Bu senin başarabileceğin iş değildir..." diyemez. Onu Allah'a kulluktan ve ibadetten alıkoyamaz. Takva bilinci ve itaat duygusunu hafife alamaz. Allah'ın emir ve yasaklarına imkanı ölçüsünce uyma çabasını engelleyemez; tam aksine mü'mine düşen, ona Rabb'ine kulluk etme imkanını vermek, elinden geldiğince işini kolaylaştırmaktır. Zira "İyilikte ve takvada birbirinizle yardımlaşınız..."¹¹² ayeti ve "Kendisi için istediğini din kardeşi için istemeyen mü'min değildir" hadisi, gerçek mü'min olmak için bu anlayışı ve yardımlaşmayı gerekli kılmaktadır. Aşağıda anlatılan şu olay ve indirilen ayet de bu hususu yeterince aydınlatacağı kanaatindeyiz:

Nakledildiğine göre, münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selül'ün altı cariyesi vardı. Übey, bu cariyelerine zina yaptırarak üstlerinden para kazanıyordu. Buna yanaşmayanları ise dövüyor ve zulmediyordu. Bunlardan Muaze ve Müseyke adındaki iki cariye, Resulüllah'a geldi ve Übey'i, kendilerine yaptıklarından ötürü şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu cariyelerin alikonulmasını emretti. Übey b. Selül: "Bizi Muhammed'in elinden kurtaracak yok mudur? Şimdi de cariyelerimizi elimizden alıyor" diye bağırıp çağırmaya başladı. İşte şu ayetin, bu zat ve benzerleri hakkında bir cevap olduğu söylenmektedir.¹¹³

*"Eğer korunmak istiyorlarsa dünyanın geçici menfaatini elde etmek maksadıyla iffetli yaşamayı seçen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Eğer zorlayan olursa, bilinsin ki Allah, cariyelerin ikrah sonucu yaptıklarını bağışlayıcıdır, merhamet edicidir."*¹¹⁴

Bu ayetteki "in eradne tehassünen" sözü, "korunmak istemiyorlarsa fuhşa zorlayabilirsiniz..." anlamına gelmez. Bu ifade şunun için olmalıdır: Allah'ın yasaklarına karşı korunmuş; bilhassa her çeşit fuhuş ve zinaya karşı tedbirli davranıp zihnen ve bedenen kendilerini koruma altına almışlar ve bu husustaki saldırılara sağlam bir kale gibi direniyorlarsa, siz de onların bu duygularına saygılı olun; haya duygularını ve temiz kalma arzularını yıkmayınız, demektir.¹¹⁵

Deniliyor ki, Hz. Ömer, hür kadınlar gibi örtünmüş bir cariyeyi gördü ve elindeki sopa ile kulağına kulağına vurarak örtüsü başından düşünceye kadar vurmaya devam etti ve: "Sen ne yapıyorsun? Kendini hür mü'min kadınlara mı benzetmeye çalışıyorsun? Çıkar üzerindeki örtüyü!" deyip azarladı. Gerekçe ise, cari-

¹¹² Maide, 5/2.

¹¹³ Bkz. Kurtubî, a.g.e., XII/254; Kutup, a.g.e., VII/482.

¹¹⁴ Nur, 24/33

¹¹⁵ Bkz. Bursavî, İsmail Hakkı, Ruhü'l-Beyân, İstanbul, 1389., VI/150.

yelerin kıyafeti, toplumdaki statüleri gereği ancak göbek ile diz kapağını örtecekmiş, diğer yerleri açık olmak zorundaymış!!!...

Oysa Kur'an'ı iyi okuyan, İslam'ı yeterince tanıyan her insaf sahibi bilir ki, Kur'an'da ve Sünnette Allah'ın emirlerine uyma ve yasaklarından kaçınma hususunda kadın-erkek ayrımı olmadığı gibi, mü'min olduktan sonra hür ve köle veya cariye ayrımı da kesinlikle bulunmamaktadır. Eğer öyle olsa, İslam yapmış olduğu kılık-kıyafet ayrımı ile insanları hür-köle diye ayırtmış olurdu! Ancak, Müslümanların egemen olmadıkları toplumlarda gayr-ı müslimlerin elindeki mü'min köle ve cariyeler, sahiplerinin egemenliği altında olduklarından dolayı imanlarının gereğini yapamadıklarından dolayı sorgulanacak değiller...

Kur'an ve Sünnet açısından bakıldığında Hz. Ömer'le ilgili bu rivayetin doğru olması mümkün değildir; şayet doğruysa, ya mahiyeti tam olarak kavranmamış veya yanlış aktarılmıştır. Çünkü baştan beri anlatılanlardan da gayet açık olarak anlaşılacağı gibi Allah'ın emir ve yasakları hususunda hür veya köle ayrımı yoktur. Şayet imkanları varsa, kendilerine müsamaha gösterilmişse hürriyeti elinden alınmış olanlar da dini yaşamakla, iffet ve mahremiyetlerini korumakla yükümlüdürler. Kaldı ki, değil Hz. Ömer, dini bütün hiç bir mü'minin, iffetli ve namuslu mü'min bir cariye: "Sen, tesettürde hürlerle benzeyemezsin; dolayısıyla göbekte diz arası hariç, diğer yerlerini açacaksın" veya "başını örtemezsin" diyemez! Onun tesettür amaçlı giysisine müdahale edemez. Zira kimse ona bu yetkiyi vermemiştir.¹¹⁶ Yüce Allah Mümtahine suresinde Hz. Peygamber'e şöyle buyurmuştur:

*"Ey Peygamber! Mümin kadınlar sana biat etmek için gelirlerse, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ve ayakları arasında peydahladıklarını bühtan ile getirmemek ve marufta sana karşı gelmemek hususunda onların biatlarını al! Onlar için Allah'tan bağışlanma dile! Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."*¹¹⁷

İslâm'da emre itaat konusunda ilke budur; "eşref-i mahlûkât" olan insanların en şerefli ve en seçkini Hz. Peygamber'e itaat bile, maruftadır. Oysa "Yüce bir ahlâkın sahibi" ve "Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan" Peygamber'in, münkeri emretmesi düşünülemez. Buna rağmen ona itaat bile maruf şartına bağlandığına göre, bu demektir ki Allah'a isyan olan konuda hiçbir insana itaat edilmez. Kurtubî demiştir ki "Bu ayette, Resûle itaat bile "maruf" şartına bağlandığına göre, O'nun haricindeki kimselere bu kural öncelikle, sürekli ve hiç şüphe etmeden geçerlidir..."¹¹⁸ O hâlde, Allah'ın kanunlarına aykırı olan yasalara, törelere, geleneklere, âdetlere uymayı beklemeye kimin hakkı olabilir ki!

¹¹⁶ Cârîyelerin örtünmesi ye ilgili bilgi için bkz. Prof. Dr. M. Zeki Duman, Beş Sürenin Tefsiri, Ankara, 1999, s.250 vd

¹¹⁷ Mümtahine, 60/12.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII/75.

Fıkıh'ta tartışılmakta olan bu konu, bizce yeniden tahkik edilmeli; neden tartışıldığı mutlaka açıklığa kavuşturulmalıdır. Biz inanıyoruz ki, ilim adamlarımızı tartıştıkları bir konuyu, laf olsun diye gündeme getirmemişlerdir...

5. Evlenme /Nikah Yoluyla Neslini Devam Ettirme Hakkı

Nesli muhafaza etmek de her insanın temel hak, hatta insan olarak aslî görevlerindedir. İslam'da bu hak, ancak din açısından evlenmelerinde hiç bir sakınca görülmeyen mü'minlerin, en az iki şahidin huzurunda açıkça beyan edilen rızaya bağlı ve otoriteye dayalı resmi bir sözleşme /'nikah akdi' ile kullanılır. Daha önce Arap toplumunda sadece hür insanlara tanınan bu hakkın hicretin beşinci yılının son aylarında indirilen Nur suresinde getirilen yeni düzenlemelerle birlikte köle ve cariyelere de verilmesi istenmiştir.

İslam, köleliği ıslah ve zamanla ilga sürecinde hürriyeti elinden alınmış olan insanlara getirdiği birbirleriyle evlenme hakkını ve bununla ilgili düzenlemeleri aşağıda açıklanacağı üzere başlıca üç aşamada gerçekleştirmiştir. Önce köle ve cariyelerin birbirleriyle evlendirilmelerine izin verilmesi istendi, sonra mü'min kadınlarla evlenme imkanı olmayan mü'minlere zina etmemiş, metres hayatı yaşamamış iffetli cariyelerle evlenmeleri tavsiye edildi, daha sonra da mü'min kadınların, eğer isterlerse kölelikten azat olmuş mü'minlerle /mevalî ile evlenmelerinde insanlık açısından hiçbir sakıncanın olmadığı kerhen de olsa bir uygulama ile gündeme getirildi. Şöyle ki:

a. Salih olan Köle ve Cariyelerin Birbirleriyle Evlenmelerine İzin Verilmesi

Vahiy sürecinde '*salih olan*' mü'min köle ve cariyelere tanınan yeni hak ve imkanlardan biri de onların, din açısından meşru bir akit çerçevesinde birbirleriyle evlenmelerine müsaade edilmesidir. Bu insanî yaklaşım onların tabii ve zarurî olan cinsel ihtiyaçlarını meşru bir yoldan giderme hak ve imkanını kendilerine sağlamakla kalmadı, aynı zamanda onları fuhuş bataklığından kurtardı ve şahıslarına sosyal ve hukukî açıdan önemli de bir statü, aile statüsü kazandırmış oldu. Biri ailesinin reisi, diğeri hanımı ve çocuklarının baba ve annesidirler... Bu münasebetle Allah Teala öncelikle sahabileri, sonra da toplumu '*salih olan*' köle ve cariyeleri evlendirmekle yükümlü kıldı:¹¹⁹

*“Ey İnananlar! İçinizden dul ve bekarları, bir de evlenmelerini uygun gördüğünüz köle ve cariyelerinizi evlendiriniz. Şayet bunlar fakirlerse, biliniz ki Allah, onların ihtiyaçlarını lütfuyla karşılayacaktır.”*¹²⁰

¹¹⁹ Seyyid Kutup, a.g.e., VII/480-481.

¹²⁰ Nür, 24/32.

Bu ayetin indirilmesiyle birlikte köle ve cariyeler, o güne kadar ilk defa aile yuvası kurma ve çocuk edinme hak ve imkanına kavuşturuldular. Toplumda sosyal bir statü kazandılar. Kendi aralarında da olsa, biri ailenin beyi, diğeri de hanımı kimliğini elde etmiş oldular. Böylece hürriyeti ellerinden alınmakla kalmayıp bir mal veya eşya muamelesine tabi tutulan bu insanlar Nur suresinde getirilen yeni düzenlemelerle insanlık kimliklerine kavuşturulmuş ve insanca bir muameleye tabi tutulmuş oldular.

Köle ve cariyeler hakkında getirilen bu yeni hükümler, onlara hürriyetini satın alma, mülk edinme, mülkünde tasarrufta bulunma ve birbirleriyle evlenme hakkından başka yeni hak ve imkanların da doğmasına sebep olmuştur. Mesela Nur suresinden önce indirilmiş olan Nisa suresinin yirmi dördüncü ayetine göre, mü'min bir cariye evlendikten sonra bir başka mü'minin nikahlı hanımı olmuştur; artık o kadın kocasından başkasına helal değildir. Zira bir Mü'minin taht-ı nikahında bulunan kadınla evlenmek yasaktır: *"Size anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz (...) haram kılındı; bir savaşta esir aldığınız kadınlar hariç, evli kadınlar da size haram kılınmıştır."*¹²¹

Bu ayette 'evli kadınlar' diye çevirdiğimiz 'el-muhsanat' kelimesi, Kur'an da üç ayrı manada kullanılmıştır: Hür ve mü'min kadınlar,¹²² iffetli ve namuslu kadınlar,¹²³ evli kadınlar. 'Muhsanat' kelimesinin bu ayette, 'halen bir başka mü'minin taht-ı nikahında bulunan mü'min kadın' manasında kullanıldığı siyak ve sibakından da anlaşılmaktadır. Zira gayr-ı müslim bir kadın savaşta esir alınırsa veya mü'min bir kadın gayr-ı müslim kocasını terk ederek mü'minlerin yanına hicret ederek gelirse, onun evli olup-olmadığına bakılmaz, sadece mü'min kadının önceki kocasının harcadıkları kendisine iade edilir ve kadının mehri ödenir, o kadar... Ayetin mantukunca, bu kadınların iddet beklemesi de söz konusu değildir.¹²⁴ Fakat yukarıda da belirtildiği gibi mü'min bir köle ile mü'min bir cariye öyle değildir; bunlar resmî /şerî bir nikah akdi ile evlendikleri için artık o cariye sahibine helal olmaz. Ayetin söylediği budur!

b. Hür Mü'minlere İffetli Cariyelerle Evlenmelerinin Tavsiye Edilmesi

Allah Teala, evlenmesi uygun olan köle ve cariyelerin, önce birbirleriyle evlendirilmelerine izin verilmesini, sonra da hür bir kadınla evlenmeye imkanı olmayan mü'minlere zina etmemiş, gizli dost hayatı yaşamamış iffetli mü'min cariyelerle evlenmelerini tavsiye etmiş ve şöyle demiştir: *"...Müşrik bir kadınla evlenmektense mü'min bir cariye ile evlenmeniz sizin için daha iyidir."*¹²⁵ Daha sonra da şu ayetleri indirmiştir: *"İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü*

¹²¹ Nisâ, 4/23-24.

¹²² Nisâ, 4/25.

¹²³ Mâide, 5/5.

¹²⁴ Bkz.Mümtahne, 60/10,11.

¹²⁵ Bakara, 2/221.

yetmeyenler ellerinin altında bulunan imanlı cariyeleriyle evlensinler. Allah sizin imanınızı çok iyi bilmektedir. Hepiniz birbirinizdensiniz. O halde sahiplerinin izni ve iffetli olmaları; zina etmemiş, gizli dost hayatı yaşamamış olmaları şartıyla onlarla evlenin, örfe göre mehirlerini de veriniz...”¹²⁶

Cenab-ı Allah getirdiği bu düzenlemelerle toplumda yerleşmiş olan köklü bir geleneğin asla müsaade etmeyeceği bir “olmaz!!!”¹, yani ‘hür bir mü’min, mü’min de olsa bir cariyeye ile resmi bir akitle evlenemez’ geleneğini uygulamadan kaldırmış oldu. Hem de o andaki sosyal statüsüne rağmen, hür bir mü’min ile **eşit şartlarda** ve hür kadınlarla yapılmakta olan **resmî bir akitle** ve de adayların akit öncesinde **örfe** ve karşılıklı **rızaya dayalı** olarak kararlaştırıp **anlaştıkları mihri** erkeğin **bir fariza** olarak, yine **örfe uygun bir biçimde** ödemesi şartıyla... Bu şartları havî böyle bir akdi gerçekleştirmiş olması İslam’ın insan hakları bağlamında tarihte gerçekleştirdiği en büyük reformlarından birisidir. Çünkü bir cariyenin hür kadınlar gibi evleneceği erkeği istemesi; yani izni, razı olup örfe uygun olarak ödemesi vaat edilen mehri, taraflardan biri olarak şahitlerin huzurunda akdi onaylaması ve bütün şartların örfe uygun olarak icra edilmesi şartıyla hür bir mü’minle evlenmesi gerçekten sosyal hayatta gerçekleştirilmiş olan büyük ve insanlık adına yüce, o derece de soylu bir davranıştır.

c. Hür Kadınlara, İsterlerse Mevali ile Evlenebilecekleri Tavsiyesi

Aşamalı olarak ilk önce köle ve cariyelerin birbirleriyle evlenmelerine izin verilmesi, sonra mü’min erkeklere, sahibinin ve kendisinin iznini almak, mehrini ödemek ve örfe göre resmî bir akit yapmak şartıyla mü’min bir cariyeye ile evlenmelerinin tavsiye edilmesi; son aşamada da hür bir kadını, geçmişte köle olan, fakat hürriyetini elde etmiş bir mevla ile evlendirme girişimi... gerçekten zihinlerde reformasyona uğratılan kölelik imajının, ona paralel olarak sosyal /medenî hayatta da reforme edilmesi bakımından insanlık adına hayranlık uyandıran gelişmelerdir!..

Belki de Hz. Peygamber yukarıda söz konusu ettiğimiz gelişmelerden de cesaret alarak halası Ümeyme’nin kızı Zeyneb binti Cahş’a, bir zamanlar kendisinin kölesi olan Zeyd b. Harise için dünür gitmiştir. Zeynep, henüz evlenmemiş, bakire bir tazedir. Belki de, Zeyd adına kendisine dünür gelirken Resulün: “Mü’minler arasında, artık statü farkı olmamalıdır” düşüncesini ve buna dayalı olarak gerçekleştirmek istediği arzusunu idrak çağında ve olgunluğunda olmadığı için: “Ben bir köleyle mi evleneceğim!!” diyerek Resülüllah’ın teklifini geri çevirdi. Aleyhissalatü vessalam da Zeyneb’in bu tepkisi karşısında teklifinde ısrar etmedi. Fakat Allah, gerçekleştirilmek istenen sosyal bir amacın yüceliği karşısında bir kişinin feda edilmesi anlamına da gelse, Zeyneb’in davranışını hoş karşılamamış olacak ki aşağıdaki ayetini indirdi:

¹²⁶ Nisâ, 4/25.

“Allah ve Elçisi, herhangi bir konuda karar vermişlerse, artık mü'min erkek ve kadınların kendilerine ait o işlerinde tercih hakları yoktur. Kim Allah'a ve Elçisine karşı gelirse bilsin ki, apaçık bir sapıklığa düşmüştür.”¹²⁷

Bu ayet indirilince Hz. Peygamber, hem Allah'ın elçisi hem de Zeyd'in elçisi olarak, üzerindeki iki elçilik göreviyle Zeyneb'e tekrar geldi ve hakkında indirilen ayeti okudu. Zeynep, sanki kendisi hakkında özel olarak indirilmiş olan bu ayeti dinledikten sonra artık Allah'a ve Elçisine karşı gelmenin uygun olmayacağını anladı ve istemeyerek /kerhen de olsa: “Madem ki Allah da böyle istiyor; ben de Zeyd ile evlenmeyi kabul ettim” dedi ve evlendiler. Böylece İslamî bir gelenek daha bu uygulama ile başlatılmış oldu...

Aslında İslam hukukunda, normal şartlarda evlenmek isteyenler arasında 'kefaet' veya 'küfüv', yani evlenecek eşler arasında azami ölçüde denklik ve karşılıklı rıza esastır. Evlilik hayatının sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için bu, göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir ilkedir. Fakat Zeyd ile Zeyneb'in evlendirilmelerindeki amaç başka olduğu için *küfüv* ve *rıza* şartı bilerek gözetilmemiştir. Çünkü Allah ve Rasülü böyle bir evliliği gerçekleştirmekle mü'minler arasındaki, azatlı da olsa 'köle ile hür bir kadın evlenemez' anlayışını yıkmak gibi yüce bir maksadı gözetmişlerdir. Bu sebeple, toplumun islamlaştırılması; başka bir ifadeyle sosyal hayatın cahiliye adet ve geleneklerinden arındırılarak İslamî bir yapıya kavuşturulabilmesi için böyle bir uygulamanın ilk ve son olarak olması ister-istemez gerekli idi.

Bu uygulamalarla gözetilen amaç, inananlar arasında cahiliye döneminde olduğu gibi hür ve köle ayrımının olmadığını, bütün mü'minlerin birbirinden olup kardeş olduklarını, mü'min ve iffetli olmak şartıyla istedikleri takdirde örfü uygun olarak gerçekleştirilecek resmî bir akit ile birbirleriyle evlenebileceklerini, dolayısıyla bunda hiçbir açıdan sakıncanın bulunmadığını; aksine son derece insanî bir davranış olduğunu göstermekti...

C – Sosyal İlişkiler Bağlamında Getirilen Anlayış

Yüce Allah mü'minlerin yanındaki temel hak ve özgürlükleri ellerinden alınmış olan insanlar için Kur'an'da çoğunlukla, '*Sağ ellerinizin malik oldukları*', '*gençleriniz /delikanlı ve genç kızlarınız*' tabirlerini kullanmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi köle ve cariye manasına gelen '*abd*' ve '*eme*' kelimelerini, sadece iki ayette ve toplam üç defa kullanmıştır. Bu iki ayetteyse onları aşağılamak maksadıyla değil, mü'minlere 'salih olan' köle ve cariyeleri 'evlendirin' ve 'onlarla evlenin' buyururken bu tabirleri kullanmıştır. Bu da ancak Kur'an üslubundaki 'maksadın açıklığı ve belirtilen kimselerin net olarak anlaşılması' prensibi sebebiyledir, denilebilir.

¹²⁷ Ahzab,33/36.

Müfessirlerimizden İsmail Hakkı Bursavî demiştir ki, Rasulü Allah (s.a.v.)'ın, sakın, içinizden hiç kimse, bundan sonra 'kölem', 'cariyem' demesin! Zira hepiniz Allah'ın kullarısınız; kadınlarınız da Allah'ın cariyeleridirler. Fakat 'oğlum', 'kızım' desin, hadisine rağmen Allah niçin bu ayette 'ibadüküm' ve 'imaiküm' demiştir? denilirse cevabı şu olmalıdır: "Hürriyetleri ellerinden alınarak eşya muamelesine tabi tutulan bu insanların kendilerini değil, durumlarını tahkir etmek ve şahsiyetlerine ta'zîm göstermek maksadıyla olabilir."¹²⁸

Ayrıca Allah, Nur suresinde, "*La tukrihu feteyatikum ala'l-biğai*" / "gençlerinizi zinaya zorlamayın..." buyururken, yine aynı hassas dili kullanılmıştır. Bu ayette *feteyatikum*'den maksat, zina yoluyla efendisine para kazanmaya zorlanan mü'min cariyeler olmasına rağmen, onlar için Arapça'da yaygın olarak kullanılan ve hem aşağılayıcı hem de ayrılıkçı bir zihniyeti çağrıştıran 'ima' kelimesini değil, onun yerine ödünçleme yoluyla aynı kadınları ifade eden fakat kulağa hoş gelen, taltif ve yüceltme anlamı bulunan bir kelimeyi *feteyat* 'ı tercih etmiştir.

Yüce Allah'ın bu hassasiyeti, hiç şüphe yok ki, Müslümanlar için bir mesaj niteliğindedir. Ki bu mesajı kavrayan Rasulü Allah (s.a.v.) ashabına, birbiri ardına tavsiyelerini sıraladı. Söz gelişi, 'Bundan sonra hiç biriniz elinizin altında bulunanlara 'Kölem, cariyem! Demesin!' Buyurdu. Çünkü bütün insanlar başkasının değil, yalnız Allah'ın kuludur. O da onların gerçek veli nimeti ve gerçek sahibidir."¹²⁹ Köleleri dövmeyi, sövmeyi ve onlara kötü söz söylemeyi yasakladı. Hatta bir mü'min, kölesini dövmüşse, o şahsa, dövdüğü köleyi işlediği günaha kefarete olmak üzere azat etme mecburiyetini getirdi.¹³⁰ Ayrıca her mü'minin köle veya cariyesine yediğinden yedirmesi, giydiğinden giydirmesi, aynı sofraya oturup, birlikte yemek yemesi de Hz. Peygamberin bu konudaki tavsiyelerindedir.¹³¹

Allah'ın olduğu gibi Rasulü Allah (s.a.v.)'ın da bu tavsiyeleriyle amacı, bu insanları köle ve cariye muamelesinden uzaklaştırmak ve hizmet etmekte olduğu ev halkından ve İslam toplumundan bir birey olduğu anlayışını zihinlere yerleştirmektir. Çünkü Allah'ın Elçisi daha sonra da şu tavsiyede bulunacaktır: 'Kimin bir cariyesi olur da onu güzel bir biçimde eğitip yetiştirir, sonra da evlendirirse (öz kızını yetiştirip evlendirene bir ecir verilmişse) o kişiye iki ecir verilir...'¹³²

Bir köle veya cariyeyi eğitip İslam ahlakı üzere yetiştirdikten sonra hürriyetine kavuşturmak ve kendi eliyle evlendirmek; ancak bir anne ve babanın öz evladına yapabileceği bir şeydir. Bütün bunların yaşandığı bir toplumda köle veya cariye mefhumu kalır mı?!

¹²⁸ Bursavî, a.g.e., VI/147.

¹²⁹ İbn. Manzûr, a.g.e., III/271.

¹³⁰ Müslim, Eymân, 8,1657.

¹³¹ Bkz. Buhârî, İtk ve Faziletleri, 14.

¹³² Bkz. Buhârî, İtk ve Faziletleri, 16.

D – Savaş Esirlerini Köleleştirme Gelenegine Son Verilmesi

Müslümanların ilk toplu savaşı Bedir Muharebesidir. Esirlerle de ilk defa bu savaş sonunda karşılaşıldı. O güne kadar esirlere nasıl bir muamele edileceği bilinmiyordu. Çünkü bu konuda ne bir ayet indirilmiş ne de fiili bir durum yaşanmıştı. Resulüllah (s.a.v), savaş sonunda Bedir’de ele geçirilen 70 esir hakkında tereddüt içerisinde idi. Sahabe ile yaptığı ve biraz da zaman aldığı için Yüce Allah tarafından ikaz alan¹³³ uzun müzakereler ve münakaşalardan sonra bir kısmını fidiye karşılığında salıverirken; özellikle okuma yazma bilen her bir esirden de Medine’li on gence okuma yazma öğretme şartını getirdi. Böylece Bedir esirlerini öldürme veya köleleştirme yoluna gidilmedi. Savaş sonunda elde edilen esirlere nasıl bir muamelede bulunulacağı ile ilgili hüküm, ancak Hicretin altıncı yılında yapılan Hudeybiye antlaşmasından sonra şu ayetle geldi:

*“İnkâr edenlerle savaşta karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Onlara hakim olup elinize geçirdiğinizde bağı sıkı tutun. Savaş riski tamamen sona erdikten sonra da onları, ya iyilik olarak veya fidiye karşılığında salıverin gitsinler...”*¹³⁴

Uluslararası anlaşmalar vasıtasıyla yeryüzünde köleliğin her çeşidi yasaklansa bile, insana bakış veya ülkeler arası sınır ve menfaat kavgaları devam ettiği sürece kölelik olgusu da bir biçimde devam edecektir. Bilhassa insanlar arasında sona ermeyen soğuk ve sıcak savaşlar ve bu savaşların tabii sonucu olan esirler, onlarla ilgili sorunlar da insanlık tarihiyle birlikte devam edecek gibi görünmektedir. O nedenle asıl değişmesi gereken insanlık anlayışı ve devam etmekte olan savaşların amacıdır...

İslam’da insana bakışın ve ona verilen değerlerin bir ifadesi olan *cihat*, nesilden nesle devam etmekte olan ilahî bir sorumluluk; insanın, yeryüzünde Allah’ın halifesi unvanıyla yüklendiği yüce bir emanettir. Bu emanetin özünü insan için mükemmel bir biçimde yaratılan ve hizmetine sunulan evreni /tabiatı korumak; kendinden sonraki nesle daha yararlı bir durumda terk etmek teşkil eder. Çünkü evren, diğer bir ifadeyle doğa, âdemoğlunun ortak mirasıdır. Her insan ondan ve temel hak ve özgürlüklerin kendisine sağladığı nimetlerden yararlanma hakkına sahip olarak doğmaktadır. Bu yüzden her insanın veya toplumun zarurât-ı diniyye adı da verilen beş şeyi: canını, aklını, dinini, malını ve soyunu korumak amacıyla girdiği her mücadele cihattır. Bunun da mutlaka gerektiğinde ve haddi aşmadan yapılması esastır. Şu ayetler, özellikle bunu ifade etmektedirler:

¹³³ “Düşmanı ağır yenilgiye uğrattıp bölgede otoriteyi eline geçirmedeği sürece, herhangi bir peygambere esirlerinin olması yakışmaz! Siz dünya hayatının geçici malını istiyorsunuz, oysa Allah sizin için ahireti istiyor. Allah güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapar. 68. Eğer Allah’ın önceden verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şu ganimetler yüzünden size elbette büyük bir azap doku-nacaktı! 69. Artık elde ettiğiniz ganimetleri helâl hoş olarak yiyin ve Allah’a karşı gelmekten sakının! Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Enfal, 8/67-69)

¹³⁴ Muhammed, 47/4.

*“Allah dininiz hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurdunuzdan çıkar-
mayanlara iyilik etmenizi ve onlara adil davranmanızı nehyetmez. Çünkü Alla ada-
leti uygulayanları sever!”¹³⁵*

*“Allah, ancak dininiz hususunda sizinle savaşanları, sizi yurtlarınızdan çı-
karanları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar; böylesi kim-
seleri dost edinenler, zaten kendilerine haksızlık etmiş olurlar.”¹³⁶*

*“Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat haddi aşmayınız;
zira Allah haddi aşanları sevmez.”¹³⁷ Olabilir ki, “Bir gün Allah, sizinle düşman
olduklarınız arasında bir sevgi yaratabilir! Allah her şeye güç yetirir ve Allah çok
bağışlayıcı çok esirgeyicidir...”¹³⁸*

Asıl cihat, zarurât-ı diniyenin haricinde şahsa yarar sağlayacak hiçbir
duygu ve düşüncenin yer almadığı, hep Allah rızası, görev bilinci ve başta insanlık
olmak üzere âlemlere hizmet duygusuyla meşbu’ olarak çalışmak, gayret göster-
mek demektir. Bir mü’min için cihad’ın ilk hedefi aklın ve vahyin ışığında önce
kendisiyle /nefsiyle mücadeleyi başarmaktır. İnsanî kimlik ve mü’min kişiliğini
korumak; hatta daha da yücelterek hikmet, iffet, şecaat ve adalet sahibi iyi /hayırlı
bir birey olmak için çaba sarf etmek sonra da sosyal hayatta bir nevi otokontrol de
denilebilecek olan “*Emr-i bilma’ruf nehyi anilmünker*” kapsamındaki bireysel
görevini, büyük bir azim ve kararlılıkla sürdürmek ve bu yolda her türlü acı ve
sıkıntıyı göğüslemektir.¹³⁹

¹³⁵ Mümtahine, 60/8.

¹³⁶ Mümtahine, 60/9.

¹³⁷ Bakara, 2/190.

¹³⁸ Mümtahine, 60/7; ayrıca bkz. İsrâ, 17/33.

¹³⁹ “*Emr-i bilma’ruf nehyi anilmünker*” görevinin bir de kurumsal boyutu vardır ki, bu da Allah’a
boyun eğmiş, halifelik görevini müdrik, üstlendiği emanete karşı sorumluluk bilincini taşıyan in-
sanlarla birleşerek aşırılıklardan arınmış orta bir ümmet oluşturmak, yeryüzünü her bakımdan ya-
şanır halde tutmak; barışı korumak; renk, ırk, sınıf ve statü farkı gözetmeksizin bütün insanların
temel hak ve özgürlüklerini savunmak anlamındaki sosyal cihattir. Fazlur Rahmân’ın Ana Konu-
larıyla Kur’an adlı eserinde söylediği gibi ‘Sosyal adalet ve güzel ahlakı esas alan sosyal bir dü-
zen kurmak ve bunu yeryüzüne hâkim kılmaktır.’ Bu maksatla, buldukları çevreyi ifsat eden,
sosyal barışı bozan, insanlara rahat ve huzur vermeyen terörist topluluklarla savaşmak; gerekti-
ğinde bozguncu toplulukları yok etmek, haksızlıklara son vermek ve yeryüzünde sükûn ve barışı
tekrar tesis etmek için silahlı mücadeleyi göze almaktır; bir bakıma insanlık onurunu savunmak
için savaşmaktır. (Bkz. Âl-i İmrân, 3/104; Enfâl, 8/24-25; Tevbe, 9/71; Lokman, 31/17.) Düşman
savaşı, bozguncu ifsadi, terörist de terörü bıraktığı an barış süreci başlatılmalıdır, aşırı giderek ci-
hat cinâyete dönüştürülmemelidir:

*“Şâyet düşman, savaş esnasında barışa meylerse, sen de derhal savaşı bırakıp barışa yönel!
Barış teklifiyle düşman, sana tuzak kurmayı amaçlamış olsa bile, Allah’ın sana kâfi geleceğini
düşün ve ondan sorasını Allah’a bırak! O, her şeyi işitir ve bilir.”* (Enfal, 8/61,62. ¹³⁹ buyuran ve
en riskli barışı bile, savaşa tercih etmeye teşvik eden Allah, savaş kaçınılmaz olduğunda ise şöyle
buyurmaktadır:

*“Size ne oluyor da ezilmekte olup da: ‘Rabb’imiz! Halkı zalim olan bu şehirden bizi kurtar; bize
tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla’ diyen erkekler, kadınlar ve çocuk-*

Tarih boyunca, alınan savaş esirleri, şayet mübadele yoluyla veya belli bir bedel yahut menfaat karşılığında karşı tarafa iade edilmemişse, ya toplu halde öldürülmüş veya köleleştirilmiştir. Savaş ile gözetilen amaç gerçekleştikten sonra esirleri, hiçbir karşılık veya menfaat beklemezsiniz insanlık namına salıvermek, büyük bir erdemdir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, hayata intikal yönüyle İslam bir süreçtir. Yaklaşık yirmi üç yılı kapsayan bu sürecin ilk üçte ikilik bölümünde Müslümanların, müşriklerin tahrik edici saldırgan tavırlarına rağmen düşmanlarıyla savaşmalarına bile müsaade edilmezken, son üçte birlik bölümünden itibaren sürekli olarak üzerlerine gelen düşmanla savaş hayatın kaçınılmaz bir parçası haline dönüştürülmüştür, son yıllarında ise savaş, iman ve Allah'a teslimiyetin alamet-i farikası sayılmıştır!

Savaş esirlerinin köleleştirilmesi veya bir biçimde salıverilmesi de böyledir; *“Bulunduğu bölgede ağırlığını koyup otoriteyi eline geçirmedeği sürece bir peygamberin esirlerinin olması ona yakışmaz. Siz, dünya hayatının geçici menfaatini istiyorsunuz, oysa Allah sizin ahiret mutluluğunuzu istiyor. Allah Azîzdür Hakîmdir. Şayet, Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı bu aldıklarınızdan ötürü size büyük bir azap mutlaka dokunurdu!”*¹⁴⁰

Yukarıda da değinildiği üzere Müslümanların ilk toplu savaşı olan Bedir savaşında aldıkları esirlerin Müslümanları meşgul eden bir meseleye dönüştürülmüş olması büyük bir ikaza sebep olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise, savaş sonunda alınan esirler bir bedel karşılığında salıverildiği gibi köleleştirilmiştir de. Hatta benî Kureyza örneğinde görüldüğü üzere bazıları, savaş öncesi sabikaları sebebiyle toplu halde veya içlerinden bir kısmı özellikle öldürülmüştür. Fakat İs-

ları kurtarmak için Allah yolunda savaşmıyorsunuz? İman edenler Allah yolunda savaşırar...” (Nisa, 4/75,76.)

“Şayet Allah'ın, insanların bir kısmını diğerleriyle ortadan kaldırması olmasaydı yer yüzü elbette fesada uğrardı. Kuşkusuz Allah, bütün insanlara karşı lütuf ve kerem sahibidir.” (Bakara, 2/251)

“Şayet Allah'ın, insanların bir kısmını diğerleriyle ortadan kaldırması şeklindeki sünneti olmasaydı içlerinde Allah'ın adı anılan manastırlar, kiliseler, havralar, camiler ve mescitler mutlaka harap edilirdi. Allah kendisine yardım edenlere kesinlikle yardım eder. Kuşkusuz Allah güçlüdür, her zaman üstündür.” (Hac, 22/40)

Görülüyor ki Allah yeryüzünde barışı temin etmek, ezilmekte olan zayıf insanları savunmak ve toplumun huzur ve sükûn içerisinde yaşamasını sağlamak maksadıyla savaşı emrederken; insanların malına, canına, namusuna kast eden; toplumun altını üstüne getirip değerlerini çiğneyen, huzurunu bozan ve çevreye zarar veren teröristlerin de ortadan kaldırılmasını bir görev olarak nitelendirmiştir. Gerektiği halde bu görevin yapılmamasını insanın, kendi kendisini tehlikeye atması olarak değerlendirmiştir. *“Malınızı, gerektiği zaman canınızı “Allah yolunda harcayınız; bunu terk ederek kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız! Bunu da karşılık beklemeden yapınız /İhsan: Kuşkusuz Allah iyileri sever.”*(Bakara, 2/195) O nedenle denilebilir ki Cihat, hazarda barışı korumak için bilinmeyen düşmanı da düşünerek yeryüzünde caydırıcı bir güce sahip olana denk hazırlanmak (Bkz. Enfal, 8/60) ve gerektiği zaman da silahla savaşmaktır...

¹⁴⁰ Enfal, 8/67,68.

lam'ın tebliğ sürecinin son dönemlerinde bilhassa Müslümanlar buldukları bölgede ağırlıklarını koyup otoriteyi ellerine geçirdikten sonra durum tamamen değişmiştir. Mekke'nin fethinde görüldüğü gibi artık esir almayı veya savaş esirlerini köleleştirmeyi gerektirecek bir risk ve ihtiyaç kalmayınca esirlerin mutlaka salıverilmeleri emredilmiştir: *"İnkâr edenlerle savaşta karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Onlara hakim olup elinize geçirdiğinizde bağı sıkı tutun. Savaş riski tamamen sona erdikten sonra da onları, ya iyilik olarak veya fidye karşılığında salıverin gitsinler..."*¹⁴¹ Esirlere ne yapılacağı konusunda hüküm içeren bu ayette, savaşta alınan esirler için tek şey emredilmektedir; o da esirleri her halükârda salıvermek; ikinci ve üçüncü şıklar, yani öldürme veya köleleştirme şıkları söz konusu değildir. Anlaşıyor ki, Müslümanların Arap Yarımadası'nda ağırlıklarını koyup otoriteyi tamamen ellerine geçirdikleri bir dönemde indirilen bu ayete göre Müslümanların savaş esirlerini köleleştirmeleri geleneği artık sona ermiştir.¹⁴²

¹⁴¹ Muhammed, 47/4.

¹⁴² Bazı ilim adamları bu âyetin Tevbe sûresindeki şu âyet ile nesh edildiğini söylemişlerdir:

"Haram aylar çıkıp/müşriklere tanınan dört aylık süre tamamlanınca, artık müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekatı da verilerse, artık yollarını açın. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." (Tevbe, 9/5.)

Bir çok müfessirin de söylediği gibi, bu âyet indirildiği zamanki konjonktürel açıdan Allah ve Rasulünün belirledikleri strateji açısından çok özel bir hükümdür. Şöyle ki, insanların hepsi Allah'ın kullarıdır. Bütün insanlar mükemmel bir biçimde yaratılmış ve kendilerine yüce yaratıcı tarafından değer verilmiştir... Fakat insanlar, yaratılış amaçları doğrultusunda hayatları boyunca Allah'a kul olma ya da olmamaları şeklinde iki kategoriye ayrılmışlardır: İnananlar, İnkâr edenler. İnananlar da Allah'ın sevgisine mazhariyetleri ölçüsünde derece derecedirler. Meselâ Allah Mü'minleri sever, Müttakileri ise daha çok sever. İslâm'ı ihсан boyutunda yaşayan Sâbikûn ise, Allah katında bunların sevgisi ve yeri çok farklıdır... Aynı şekilde Allah inkâr edenleri sevmez. Münâfiklardan nefret eder. Müşrikler ise, O'na göre insan olmaktan uzaklaşmış; necestirler (Tevbe 9/28) Onlardan âdetâtı tiksindir... Anlaşıyor ki, Yüce yaratıcısına sevdiren de insanın kendisi nefret ettiren de... Elbette O'nun sevdiklerine yaklaşımı ile nefret ettiklerine yaklaşımı aynı olmayacaktır...

Hicretin 8. yılında başlangıçta Medine'de ekonomik ve siyasi bakımdan büyük bir güce sahip olan Yahudiler buradan çıkartılmış, siyasi otorite tamamen Müslümanların eline geçmişti. Artık Müslümanların, misyonlarını tam olarak ifa edebilmeleri için dıştaki ezeli ve ebedi düşmanlarından bir biçimde kurtulmaları gerekiyordu. Bunun için de aralarında anlaşma bulunan Mekkeli müşriklere düşünün taşınmaları için dört aylık bir süre tanınmış ve onlara şu mesaj verilmişti: Artık bu bölgede, putları Allah'ın yerine koyup, onlara tapınarak bu kutsal topraklarda yaşayamazsınız. Eğer putlarınızdan vazgeçmeyecekseniz, sizlere dört aylık bir süre tanınmıştır. Bu süre içerisinde istediğiniz yere gidebilirsiniz. Aksi halde yakalandığımız yerde öldürüleceksiniz. (Bkz. Tevbe; 9/1-29)

İster beğenilsin, ister beğenilmesin! Bu, Yüce Allah'ın insanlık tarihinde uygulaya geldiği bir Sünnetullah'tır. İnsânî kimliklerini yitirme pahasına da olsa, Allah'tan başkasına kulluk eden, kendi sapık inançlarını başkalarına dayatan ve başka dinlere saygılı olmayan terörist topluluklar, Allah'ın da yardımıyla bir biçimde ortadan kaldırılırlar... Bunlara yapılan da bundan başkası değildir... İşte bu yüzden diyoruz ki, Mekkeli müşriklere uygulanan bu uygulama konjonktürel; sadece o gün ve tarih tekrür ederse şayet, öylesi günler içindir, sürekli değil ve o zamana ait bir uygulamadır. Bu hüküm, esirlerle ilgili âyetin hükmünü nesh etmez...

E – Allah’a Kulluk Bağlamında Mevcut Kölelerin Tasfiyesi Süreci...

Buraya kadar anlatılanlardan gördük ki İslam, bir insanlık ayıbı olan kölelik müessesesini insanı yeniden tarif etmek, zihinlerdeki sahte efendilik ve kölelik kavramının muhtevasını değiştirmek ve asırlardan beri dimağlara yerleşmiş olan kölelik imajını yok etmek maksadıyla vahiy sürecinde getirdiği yeni düzenlemelerle adım adım amacına ulaşmıştır. Artık Müslümanlar birbirlerini kardeş bilmektedirler. Tarağın dişleri gibi müsavi olduklarına inanmaktadırlar. Savaşta ve namazda omuz omuza ve aynı saftadırlar. Üstünlüğün ancak takvada olduğunun şuuruna ermiş vaziyettedirler. Savaş esirlerinin köleleştirilemeyeceğini bilmektedirler. Dolayısıyla yeni köle edinemezler. Artık süreç, yeni köleler edinmek değil, çeşitli ellerde mevcut mü’min köleleri satın alıp temel hak ve özgürlüklerine kavuşturma sürecidir. Mademki, Allah, köle ve cariyeleri hürriyetlerine kavuşturmayı ‘salih amel’ olarak değerlendiriyor, o halde Müslümanlar bu hayırlı işte de birbirleriyle yarışa girişmelidirler.

Bu, aynı zamanda salt sevap için yapılan bir alım-satım işlemidir ve doğrudan doğruya Allah’la alış-veriş yapmaktır. Karşılığı, bizzat yararlanan kişinin kendisinden değil, başka insanlardan da değil, yalnızca Allah’tan alınmak üzere yapılan bir satış işlemidir. İslam’ın dışında hiçbir sistemde görülmesi mümkün olmayan emsalsiz bir ticaret yöntemidir. Allah yolunda canını satmak da öyle...¹⁴³ Allah Teala böyle bir ticaret yöntemini önermek suretiyle kullarıyla alış-veriş yapmak istemektedir. Bu alış-verişte hem dünyasını hem de ahiretini kazanmış çok insan vardır! O gün için bu alış-verişin konusu, öncelikle yabancıların elindeki mü’min köleleri son bir defa daha mal olarak satın alıp sosyal statülerini değiştirmek üzere hürriyetlerine; dolayısıyla gerçek insan vasıflarına tekrar kavuşturmadır. Burada varılmak istenen hedef, ‘gerçekten efendi /seyyid’ olmak, ‘birr’e (gerçek iyiliğe) ve ‘en çok sevdiği şeyi Allah yolunda harcama’ erdemine ulaşma yarışında geri kalmamaktır.

1. Gerçekten Seyyid /Efendi Olmanın Şartları

Yukarıda da açıklanmıştı. “Kölelik düzeninde mülkiyete konu olan insana **köle**, köle üzerinde mülkiyet iddiasında bulunan kimiseye de **efendi** denir...”¹⁴⁴ Arapçada bu kelimenin karşılığı ‘seyyid’dir. “Seyyid: rabb, malik, sahip, şerîf, lider; fazıl, kerîm, halîm, kavminin sıkıntılarına katlanabilen yiğit; zevc, zevce, reis, öncü gibi manalara gelmektedir.”

Kur’an’da, Yahya (a.s.) seyyid olarak nitelendirilmiştir: “Zekeriyya mabette durmuş namaz kılariken melekler ona şöyle söylediler: Allah sana, kendisi tara-

¹⁴³ Bkz. Tevbe, 9/111.

¹⁴⁴ Ömer Demir – Mustafa Acar, a.g.e., s. 220.

findan gelecek olan bir kelimeyi /İsa'yı tasdik edici, seyyid, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdelemektedir."¹⁴⁵

Bu kelime Yusuf suresinde "kadının kocası,"¹⁴⁶ Ahzab suresinde ise, insanları doğru yoldan saptıran sahte efendiler ve sahte büyükler manasında kullanılmıştır.¹⁴⁷

Araplar köle veya cariyeyi mülk edinen kimseye de rabb ve seyyid diyorlardı. Belki de Rasulü Allah (s.a.v.), bu kelimenin, asıl manasının dışında, layık olsun veya olmasın, herkes için kullanılmasından hoşlanmadığı için: "Reislerinizi isimlendirdiğiniz gibi beni seyyid diye isimlendirmeyiniz. Zira ben sizin seyyidlerinizden hiç birisine benzemiyorum"¹⁴⁸ demiştir. O'nun ifadesine göre asıl "seyyid Allah'tır."¹⁴⁹ O'nun ahlakıyla ahlaklanmayan kimse seyyid olamazdı.

Dediler ki, "Ya rasulallah, senin ümmetinden seyyid kimdir? " Rasulü Allah (s.a.v.): Allah, kendisine mal vermiş, müsamahakarlıkla rızıklandırmış; o da onun şükrünü eda edebilmek için çaba sarf etmekte olup insanlardan hiç şikayet etmemektedir. Seyyid, işte bu özelliğe sahip olandır" dedi. Çünkü seyyidlik /siyadet ancak hak eden erdemli, faziletli insanlara verilmesi gereken bir unvandır. Rasulü Allah'ın ifadesiyle o, Allah'ın bir lütfudur, keremidir.¹⁵⁰

"Seyyidü'l-gavm hadimühüm..."

Rivayet edildiğine göre bir gün Resulü Allah (s.a. v.) mescidde sohbet ederken, sahabeden biri bahçesindeki kuyusundan bir testi soğuk su alıp Resulü Allah'a getirdi. Allah'ın Elçisi o sudan birkaç yudum içmişti ki, karşısında oturan bir sahabe "Ya Resulallah, o suyu bana verir misin?" dedi. O da erinmeden yerinden kalktı ve testiyi ona götürdü. Bir başka sahabe, Allah'ın Resulünün yerine oturmasına fırsat vermeden, bir önceki gibi, "Ya Resulallah, o suyu bana verir misin?" dedi. Bu sefer suyu ona götürdü... derken Resulü Allah'ın elinden su içme şerefi sebebiyle sahabeden gelen istekler devam ediyordu ki, bir yabancı mescide girdi ve "Bu kavmin efendisi /seyyidi kimdir?" dedi. Resulü Allah ona döndü ve tarihe geçen şu vecizeyi söyledi: "Kavmin efendisi ona hizmet edendir..."

Anlaşıyor ki seyyid imanlı, güzel ahlak sahibi ve hukuka saygılı olmalı; şerefli, faziletli, cömert, iyiliksever, halîm, selîm olmalı; yöneticiyse, bulunduğu makamın hakkını veren, yönettiklerinin sıkıntılarına katlanan ve onların iyiliği için kendisini feda edebilecek bir yapıya sahip olmalı; Allah'ın kendisine lütfettiği kabiliyetleri de dahil maddî, manevî tüm varlığını Allah yolunda ve insanlık uğruna

¹⁴⁵ Al-i Imran, 3/39.

¹⁴⁶ Yusuf, 12/25.

¹⁴⁷ Bkz. Ahzab, 33/67.

¹⁴⁸ İbnu'l-Esir, Ebu's-Saadât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, el-Hidâye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser, Beyrut, 1963, II/417.

¹⁴⁹ İbnu'l-Esir, a.g.e., II/417.

¹⁵⁰ Bkz. İbnu'l-Esir, a.g.e., II/417-418.

harcaıabilmelidir. İyilik veya efendilik sözde değil, özde olmalı. Kur'an'da, bu özelliklerin tamamı 'birr' kavramı içerisinde değerlendirilmiştir. Gerçek iyilik olarak da değerlendirilen bu kavram şöyle açıklanmıştır:

a) 'Birr'e /Gerçek İyiliğe Ermek

Allah: "*Sevdiklerinizden harcamadıkça 'birr'e (gerçek iyilik) eremezsiniz.*"¹⁵¹ buyurdu ve 'birr'i Bakara suresinde şöyle açıkladı: "*Birr, yüzlerinizi, sadece doğu veya batı tarafına çevirmeniz değildir! Birr Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanmanızdır; sevdiğiniz halde malınızdan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere vermeniz ve insanların boyunlarından kölelik zincirini çözmek için harcamanızdır.*"¹⁵²

Demek ki 'birr'in, yani gerçek iyiliğin üç şartı var; birincisi, inanmak; ikincisi, mallarınız içerisinde en sevdiğinizi muhtaç durumda olanlara harcamak; üçüncüsü de bedeli ne olursa olsun bir köleyi satın alıp boynundan kölelik zincirini çözmek ve Allah rızası için onu hürriyetine kavuşturmakır...

Bir Müslüman 'birr'e ermek ve gerçekten iyi olmak; seyyidler, şerifler, efendiler zümresinden olmak istiyorsa iman ve güzel ahlakının motivasyonuıla zihnini, malını ve tasarruflarını toplum içerisindeki ihtiyaç sahibi insanlara ve bilhassa hürriyeti elinden alınmış olan mü'minlere yönlendirmeli, onların boyunlarından kölelik zincirlerini çözmelidir. Bu harcama insanı, iyiler seviyesine yükseltmekten başka da hayırlara ulaştırmaktadır. Sözelimi Rasülüllah (s.a.v.) şöyle demiştir: 'Kim bir köleyi azat ederse, Allah da azat ettiği kölenin her organına karşılık o kişinin bir organını cehennem ateşinden azat edecektir.'¹⁵³

Malını Allah yolunda infak etmeyen; Ahiret gününe, meleklerle, peygamberlere ve kitaplara inanmayan; maddî ve manevî gücünü insanların hayırına harcamayan; yoksulu doyurmayan, yetimleri görüp gözetmeyen, özellikle de bir köle satın alıp azat etmeyen kişi ne seyyid olabilir ne de efendi...

b) Sarp Yokuşu Aşmış Olma Erdemi

Kötülükler birbirinden farklı olduğu gibi iyilikler de farklı farklıdır. Bazıları vardır ki, her insan onu yapabilir. Bazıları da var ki, gerçekten onu yapabilmek büyük bir iman, ahlak ve fazilet sahibi olmayı gerektirir.

Allah Teala bunu, "*zor bir yokuşu tırmanıp aşma çabası içine girme*" erdemi olarak değerlendirmektedir. Mekke'de söz sahibi olduğunu ileri sürerek Resulüllah'ın (s.a.v.) önüne geçip, ben bu şehirde sana iş yaptırmam diyen kabadaıyıya diyor ki, "*o nankör, yığın yığın mal harcamış da ne yapmış? Sarp yokuşu*

¹⁵¹ Âl-i İmrân, 3/92.

¹⁵² Bakara, 2/177.

¹⁵³ Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif ez-Zebîdî, (Çev. Ahmed Nâim), Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, Ankara, 1970, VII/442.

aşmaya bile yanaşmadı! Sarp yokuşu tırmanmak ve aşmak ne demektir, bilir misin? O, bir boyundan kölelik zincirini çözmek veya kıtlık gününde bir yetimi veya bir yoksulu doyurmaktır...¹⁵⁴

Beled suresinin bütününden anlaşılıyor ki, “Yığın yığın mal tükettim...” diyen kişi, harcamış da ne yapmış; bir insanın bedelini ödeyip de hürriyetine mi kavuşturmuş? Yoksa kıtlık yıllarında, kendisinin de aynı tehlikeyle karşı karşıya olduğu bir dönemde, nefisinden fedakarlık ederek bir yakını mı doyummuş? Bir yetimin başını sıvazlayıp da gönlüne ferahlık mı sunmuş? Yoksa yokluktan dolayı perişanlıklar içerisinde kıvranmakta olan bir insanın elinden mi tutmuş? Rabb’ine iman edip de insanlara sabrı mı tavsiye etmiş? İnsanlara zayıflara, kimsesizlere, yoksullara merhametli olmayı mı öğütlemiş? Bu zat, böyles bir sarp yokuşu aştığını söyleyebiliyor mu?...

Anlaşılıyor ki, iyiliklerin en iyisi, faydalı işlerin en önemlisi doğrudan insana yapılan hayırlı işlerdir. Gerçek manada efendi olabilmek için zor işleri başarmak gerekmektedir. İşte bu ayetin etkisiyle sahabiler, ellerindeki köle ve cariyeleri azat edip tükettikten sonra, nerede bir mü’min köle veya cariye görseler hemen onu satın alıp hürriyetine kavuşturma yarışına girmişlerdir. Böylece yüzlerce insanın boynundan kölelik zinciri çözülmüştür...

Deniliyor ki Hz. Ebu Bekir şu ayette övülen mü’minlerden birisidir: “Arınıp temizlenmek üzere malını insanlık hayırına harcayan muttakiler cehennemden uzaklaştırılacaktır. Bunların, verdikleri nimetten dolayı Rablerinin rızasını gözetmekten başka hiç kimseden bir beklentileri yoktur; hatta kendilerine teşekkür edilmesini dahi istemezler.”¹⁵⁵ Zira Ebu Bekir (r.a.), hicretten önce sahipleri tarafından korkunç bir şekilde işkence edilmekte olan yedi, hicretten sonra da onlarca köleyi, hem de yüksek değerlerde bedel ödeyerek satın almış, hürriyetlerine kavuşturmuştur.

İbn İshak’ın naklettiğine göre babası Ebu Kuhafe demişti ki, “oğlum, görüyorum ki hep güçsüz köleleri satın alıp hürriyetlerine kavuşturuyorsun. Şayet güçlü, kuvvetli köleleri alıp hürriyetine kavuşturursan seni korurlar, sana destek olurlar...” Ebu Bekir’in cevabı son derece açık ve nettir: “Babacığım, ben bu yaptıklarımı sırf Allah için yapıyorum, O’ndan başkasından bir şey beklemiyorum ki.”¹⁵⁶

2. Devlet Bütçesinde Köleleri Hürriyetine Kavuşturma Fonu

İslam’da mali vergi durumunda olan zekâtlar, devlet tarafından toplanır ve muhafaza altına alındığı ‘Beytülmal’den sarf edilmesi emredilen yerlere harcanır. Allah Teala zekatların sarf edileceği yerleri sekiz madde halinde belirlemiştir. Bu

¹⁵⁴ Beled, 90/11-16.

¹⁵⁵ Leyl, 92/17-21.

¹⁵⁶ Bkz. Kutup, a.g.e., X/485; Elmalılı, a.g.e., VIII/5881-82.

harcama yerlerinden biri de köleleri hürriyetlerine kavuşturma fonu olarak isimlendirilebilir:

“Zekatlar, Allah’tan bir farz olmak üzere ancak (şu sekiz yere):

1. Fakirlere,
2. Yoksullara,
3. Zekat işleriyle görevli memurlara,
4. Kalpleri İslam’a ısındırılanlara,
5. Hürriyete kavuşturulacak kölelere,
6. Borçlulara,
7. Allah yolunda olanlara ve
8. Yolda kalmış yolculara verilmelidir. Allah bilir ve her şeyi yerli yerince yapar.”¹⁵⁷

Ayetteki ‘rikab’dan maksadın sahibiyle *mükâtebe* /anlaşma yapmış olan köle ve cariyeler olduğu söylene de hüküm umumidir; hem onları hem de diğer köle ve cariyelerin hepsini kapsamasına bir mani yoktur.¹⁵⁸ Buna göre devlet, halktan toplamış olduğu vergilerden /zekattan bir bölümünü de borcunu ödeme çabası içerisinde olan insanların /kölelerin borcunu ödemek ve hürriyetlerine kavuşturmak için sarf etmelidir.

3. Büyük Günahların Affedilmesi için Baraj Şartı

Yine sadece İslam’ın erdemlerinden olup başka bir sistemde görülmesi mümkün olmayan suçluyu cezalandırma usullerinden biri de, önemli bir suç işleyen kimseye bir mü’min köle azat ettirmektir. Söz gelişi kaza ile adam öldürme, bir mecburiyetten dolayı yeminini bozma veya sebep ne olursa olsun, yemininde durmama... gibi nedenlerden ötürü yapılacak tövbenin ilk şartı bir mü’min köleyi satın alıp hürriyetine kavuşturmadır. Böylelikle hem suçlu, suçunun karşılığında maddî bir cezaya çarptırılmış olacak, hem de hürriyeti elinden alınmış bir insan hürriyet gibi büyük bir nimete kavuşturulacaktır. Daha da önemlisi, uygulanan bu tecziye yöntemiyle eldeki köle stokları tüketilecektir. Tövbe edebilmek için öncelikle bir kölenin azat edilmesi şartı olan suçlar Kur’an-ı Kerim’de şöyle belirlenmiştir:

a) Kaza ile Adam Öldürenin Tövbesinin İlk Şartı

“Bir mü’minin mü’mini öldürmesi olmaz!!! Eğer öldürmüşse, mutlaka hata ile öldürmüştür. Bir mü’mini hata ile öldüren kimse bir köle azat etmeli ve şayet maktulün yakınları, bir sadaka olur düşüncesiyle bağışlamamışlarsa bir diyet ödemelidir...”¹⁵⁹

¹⁵⁷ Tevbe, 9/60.

¹⁵⁸ Bkz. Kurtubî, a.g.e., VIII/182;İbn Kesir, a.g.e., IV/108.

¹⁵⁹ Nisâ, 4/92.

Hiçbir garaz ve kasıt olmaksızın; tamamen istek ve irade dışı bir eylem ile bir mü'mini öldürmüş olan kimse, demek ki öncelikle hayattan ettiği, toplumdan eksilttiği o kardeşinin yerini; varsa kendisinden, yoksa ve mümkünse satın alıp hürriyetine kavuşturduğu bir köle ile doldurmalıdır...

b) *Yemininden Dönmenin Tövbe Şartı*

Yemin edip de yemininde durmayan veya bilerek yemin edip de yanılan bir kimse, bunun cezası olarak, on fakiri doyuramaz veya giydiremezse bir köle azat etmelidir..

“Allah sizi ağız alışkanlığıyla kasıtsız yaptığınız yeminlerinizden ötürü sorgulamayacak; ancak sizi kasıtlı olarak etmiş olduğunuz yeminlerinizden sorguya çekecektir. Bunun kefareti, ailenize yedirmekte olduğunuz orta yollusuyla on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek yahut da bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktır. Bunlardan herhangi birine gücü yetmeyen kimse, üç gün oruç tutar. İşte, yerine getirmedeğinizde yeminlerinizin kefareti budur; yeminlerinizi koruyun! Şükredersiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklıyor.”¹⁶⁰

c) *Çirkin bir Söz Söylemenin Tövbe Şartı*

Araplarda yasalaşmış şöyle bir çirkin gelenek vardı: “Sen bana anamın sırtı gibisin” demek suretiyle hanımını anasının sırtına veya başka bir uzvuna benzetmesidir. Geleneğe göre, bu söz söylendikten sonra artık o kadın, o adamın hanımı değil anası olmuş olurdu. Annesiyle birlikte olamayacağı için evlilik hayatları da sona ermiş sayılırdı. Yüce Allah:

*“İçinizden kadınlarına **zihar** yapanlar (sen bana anamın sırtı gibisin diyenler, bilmelidirler ki bu sözle) onlar, onların anaları olmazlar. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. **Bu sözü söyleyenler, kuşkusuz hem kötü çirkin bir söz söylemiş hem de yalan söylemişlerdir. Allah, elbette affedici ve bağışlayıcıdır.”**¹⁶¹Buyurdu ve bu geleneğin mantıksızlığını ifade etmekle kalmadı, bunun kefareti ödenmesi gereken bir cürüm olduğunu açıkladı.*

Cahiliye dönemine ait geleneklerden olup İslam'ın yürürlükten kaldırdığı *zihar*, böyle bir suçtur. Burada cezayı gerektiren suç, sözün çirkin olması /cinsel ilişkiyi esas alarak hanımını anasına benzetmesi; Müslüman'a yakışmayan kötü bir sözün sarf edilmiş olmasıdır. Zira *“Allah, zulme uğramış olan kimseden başkasının kötü çirkin bir sözü ağızdan söylemesini asla sevmez.”*¹⁶²

¹⁶⁰ Mâide, 5/89.

¹⁶¹ Mücadele, 58/2.

¹⁶² Nisa, 4/148. O da ancak şikâyet merciinde söylenebilir. Zira şikâyet merciinin suçu bilmesi ve suç niteliği ve boyutunu değerlendirebilmesi için söylenen sözün ne olduğunu bilmesi şarttır.

İşte Allah'ın sevmeyeceği bu ve benzeri çirkin bir sözü söyleyen kimse, onun cezasını da çekmelidir. O nedenle Allah şöyle buyurmuştur: *Hanımlarına zihar yapıp sonra da pişman olanlar, onlara dönmeden önce bir köle azat etmelidirler. Size bu hususta öğütlenen budur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Buna imkanı olmayanlar, hanımlarına dokunmadan önce art arda iki ay oruç tutarlar. Buna da gücü yetmeyenler altmış fakiri doyururlar. Bu hafifletme Allah'a ve Rasul'üne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın vazettiği hükümleridir. Kafirler için acı bir azap vardır.*¹⁶³

Bu ayet ile zihar yürürlükten kaldırıldığı gibi, bu münasebetle söylenen kötü söz de kefaretiler. ¹⁶⁴ Böyle bir kötü sözün cezası olarak, öncelikle bir kölenin hürriyetine kavuşturulması şartı, hem İslam'ın insana verdiği değerini hem de bölgede mevcut kölelerin hürriyetlerine kavuşturulup tüketilmesinin açık bir göstergesidir.

d) Tutma İmkânı Olmayan Orucun Kefareti

Kur'an'da olmamakla birlikte Rasulüllah'ın tavsiyesine göre, çaresiz bir hastalığa yakalanmış veya aşırı yaşlılığı sebebiyle oruç tutamayan kimselerin tutamadığı oruca kefaretiler olarak bir köle azat etmesi¹⁶⁵ de bu bağlamda düşünülmüş olabilir. Ayrıca yukarıda geçmişti; Hz. Peygamberin, kölesini döven bir sahabiye, zulmünün kefaretiler olarak o köleyi azat ettirmesi de bu husustaki uygulamalardan biridir.

Görülüyor ki, Allah ve Rasulü eldeki köleleri bir an önce hürriyetlerine kavuşturmak maksadıyla hata ile adam öldürme, yalan yere yemin etme veya yemininden dönme, kötü çirkin bir söz söyleme gibi suçların tövbesi için, bir kölenin boynundaki kölelik zincirinin çıkartılmasını ön şart olarak getirmiştir. Bu demektir ki, köle azat etme imkânı olduğu halde bunu yapmayanın tövbesi makbul değildir. İşte bu da İslam'ın insana verdiği değerini ve kölelik müessesesinin kurutulması çabasının güzel bir örneği olmalıdır.

¹⁶³ Mücadele, 58/3-4.

¹⁶⁴ Bkz. Ahzab, 33/3; Mücadele, 58/1-4; Geniş Bilgi İçin Bkz. M. Zeki Duman, a.g.e., s. 63-67. Bilhassa Anadolu'daki gençler, sözlerini yemin ile te'yid etmek yerine 'anam avradım olsun ki...' diyerek kendilerine inandırmaya çalışırlar. Kanaatimizce annesini hanımının yerine koymak, söz ile de olsa, çok çirkin bir sözdür. Düşünülürse, cahil Arapların zihar sözünden daha fahiştir!...

¹⁶⁵ Bkz. Ebû Dâvud, Suleyman b. El-Eş'âs es-Sicistânî el-Ezdî(ö. 275/888), es-Sünen, (Tahkik: İzzet Ubeyd ed-De'âs),Şam, 1969, Savm, 2390; İbn. Mâce, Sıyâm, 1671.

SONUÇ

Evrende insandan, İslam'da ise Allah'a ve Ahiret gününe iman edip salih iş yapan müminden daha değerli hiçbir şey yoktur. Sadece Allah'a kulluk eden insan, diğer varlıklar karşısında daima başı dik ve onurludur, izzet-i nefis sahibidir. Sosyal hayatın mecbur kıldığı şartlar sebebiyle insan insana muhtaç yaratılmıştır, ama kimse kimsenin kulu ve kölesi olmaz, olmamalıdır. Karşılıklı rızaya dayalı anlaşma çerçevesinde biri diğerinin işini görür, o da gördüğü iş mukabili işçisine bir biçimdeki ücretini öder... Birinin rızıkı diğerine bağlıdır, ama kimse kimsenin rızıkını yaratmıyor; rızıkı yaratan ve doyuran Allah'tır. İşverenin bundaki rolü sebep olmaktan öteye geçmez. "Rızıkını ben veriyorum" demek maksadını aşan büyük bir sözdür! Bu yanlış gerekçe ile kimse temel hak ve özgürlüklerinden mahrum edilemez. Hiçbir insanın kişisel menfaati insandan daha üstün değildir. Kimse şahsî çıkarları için başkalarını aşağılayıcı bir biçimde kullanamaz. Bunlar, Müslümanlar için, Orta Çağın karanlıklarında kalmış gayr-ı insani anlayış ve uygulamalardır. Zira her insanı yaratan Allah'tır. Kökeni de birdir. Yüce Yaratıcının gücünün ve biricikliğinin ifadesi olan renklerin, ırkların ve cinsiyetin farklılığı sebebiyle hiçbir kişi diğerinden daha üstün veya aşağı değildir. İnsan, isterse, ancak Rabbine kulluktaki takva yarışında öne geçtiği zaman ayrı bir değer kazanır.

İnsan, mutlaka insanlığının bilincine ermelidir, hem kendi hukukuna hem de başkalarının hukukuna son derece saygılı olmalıdır, bir başkasının süflî emellerine alet ve meta' olmamalıdır. Bu gerçeklerin yaşanmasının tek yolu, sadece Yaratana' kul olmak, başka bir deyişle, Allah'a kulluk bilincine ermekten geçer. Zira Allah'a kulluk hiçbir şeye kul veya köle olmamak, hayatını; hak ve özgürlüklerini insanlık düzeyinde, zevkine ererek yaşamak, gayr-ı meşru veya gayr-ı insanî bir biçimde ömrünü tüketmemek demektir...

İslam, bundan on dört asır önce, Orta Çağ'ın tüm karanlıklarını dağıtarak insanlık âlemine bu gerçekleri getirmiş; ilk önce inananları bu bilinç düzeyine yükseltmiş ve kelimenin tam anlamıyla fikri hür, iradesi hür, vicdanı hür bir topluluk, "en iyi bir ümmet" vücuda getirmiştir. Bu yüzden bir kısım sahabîler imanını kurtarma ve Allah yolunda cihat etmeyi vatana, mala, mülke, hatta eşine ve çocuklarına dahi tercih edebilmiş ve bu yolda zulme katlanmayı, işkenceyi ve öldürülmeyi seve seve göze alabilmiştir...

Kendi kadrini gerektiği biçimde takdir edemeyenler hariç, hiçbir insanın kaderinde kula kul olmak veya kölelik mecburiyeti yoktur. Kölelik zihniyeti insanlıktan bir sapmadır, insanın insana saygısızlığıdır, başkalarının hukukuna tecavüz etmek, insana zalimce muameleyi reva görmek demektir; aşırılıktır, zulümdür, hayâsızlıktır... O nedenle İslam tebliğ süreci boyunca kölelik kurumunu ıslah etme mücadelesini kararlı bir biçimde sürdürdü. Köle ve cariyelere tedrici olarak haklarını iade etti. Hürriyeti elinden alınmış olan insanları, hür ve gerçek insanlara önce

mü'min kardeş, sonra velî /veliyü'l-emr yaptı sonra da sosyal hayatta layık oldukları konumlarına yükseltti.

Sözgelimi bir zamanlar Mekke'de köle pazarından bir meta' olarak satın alınan Zeyd b. Harise, gün geldi, azatlı bir köle olmasına bakılmaksızın, Allah Elçisi'nin elçisi olarak görevlendirdi; gün geldi bir din eğitimcisi olarak ve insanlara dini öğretmek üzere bir beldeye öğretmen olarak atandı; öyle bir gün de geldi ki, köle pazarından satılan Yusuf misali, ordu komutan yardımcılığı rütbesine kadar yükseltildi. Hem de tarihindeki en büyük bir ordunun başkomutan yardımcısı olarak...¹⁶⁶ Onun oğlu Üsame ise, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer gibi daha nice faziletli sahabenin iştirak ettikleri büyük bir orduya başkomutan olarak atanmıştı. Sahabe arasında, Üsame'nin yaşının küçüklüğü; dolayısıyla bu göreve ehliyetinin olup olmadığı tartışıldı, fakat onun, geçmişte bir köle çocuğu oluşu veya ordu komutanlığına atanması asla tartışma konusu edilmedi. Rasûlullah (s.a.v.) bu hususta sorana şöyle demişti: 'Babası Zeyd b. Harise de benim çok sevdiğim kimselerden biriydi ve bu işe layık idi. O da babası gibi görevini, inşallah başarıyla tamamlayacaktır.'¹⁶⁷

İslam'ın kölelik düzenini zihin planında yok edip, bilhassa müminlerini yükselttiği derece sebebiyle ilim ve sanat sahibi olan sahabiler, artık azat ettikleri kardeşlerini yerine göre candan ileri dost, yerine göre sahip, yerine göre de amca-oğlu makamına koydukları mevlalarına sahip oldukları ilmi ve bildikleri sanatı öğreterek toplumda aranan önemli insanlar sınıfına yükseltiyorlardı. Söz gelişi, İbn Abbas, mevlası İkrime'yi kendisi gibi bir Kur'an uzmanı, bir müfessir olarak yetiştirdi. Abdullah b. Ömer, mevlası Nafi'yi, Zeyd b. Sabit Hasen el-Basri'yi, Hakim b. Hızam da Muhammed b. Müslim'i kendisi gibi birer ilim adamı olarak yetiştirdi. "Sahabilerin bu tavrı sebebiyle Tabiun döneminin Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi önemli ilim alanlarında temayüz eden ilmî şahsiyetler büyük çoğunlukla Mevalî'dendir. Muaz b. Cebel, Mücahit b. Cebr, Sait b. Cübeyr, Zeyd b. Eslem, Ebu'l-Aliye de diğerleri gibi devrinin en büyük ilim adamları oldular.¹⁶⁸ Diğerleri ise isteklerine bağlı olarak yanında buldukları varlıklı kişilerin işini gördü, hizmetinde bulundu hak ettikleri ücreti aldılar...

İşte, İslam'ın bir çırpıda kaldıramadığı, fakat insana bakışı zamanla ıslah edip, Asr-ı Saadette müminler arasında yok edilmesini sağladığı kölelik olgusunun son tahlildeki akıbeti budur. Denilebilir ki, esaret ve kölelik olgusu Asr-ı Saadette tamamen kalkmıştı, ama yeryüzünden kaldırılamadı. Buna rağmen insanları köleleştirme olgusunun nasıl çözümlenebileceği hususunda önemli bir fikir, başarılı bir biçimde pratize edilmiş oldu. Bir insan, kendisini ne zaman yalnız Allah'a kul olma

¹⁶⁶ Bkz. Vâkıdî, Meğâzî, II/564; İbn Sa'd, Tabakât, II/90; Yâkubî, Tarih, II/71; (Asım Köksal, İslam Tarihi, İstanbul, 1981, VI/94 ve devamından naklen)

¹⁶⁷ a.g.e., XI/8 vd.

¹⁶⁸ Bkz. Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldan, II/354.

bilincine yükseltir ve zihin planında nefsini diğer sahte tanrılardan, sahte efendilerden soyutlayarak insanca yaşamının gereğine inanır; diğer insanlar da kendileri için sahip oldukları bu zihni olgunluğu başkaları için de bir hak olarak görürse, işte o zaman, kölelik olgusu da yeryüzünden kalkmış olur...

İslam'ın, kölelik düzenine getirdikleri ve Resulullah'ın (s.a.v.) Asr-ı Saadetlerinde uygulananları maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür:

1. İnanç ve İbadet Hürriyeti Açısından

Bir müminin yanında bulunan köle; eğer müminse, artık azat edilmiş bir "mevla" ve din kardeşidir. İbadet ve dini yükümlülükler bakımından hür insanlar gibidir, o da gücünün yettiği kadar (Bakara, 2/286) Rabbine kulluk ve takva yarışında vardır. Eğer gayr-ı müslim ise, dininde serbesttir... İslam'a girmesi için, belki teklif edilebilir, ama ikrah asla... Çünkü "*Artık, dine girmesi için hiç kimse zorlanamaz...*" (Bakara, 2/255)

2. Muamelat Açısından

a. Artık o bir insandır; ona eşya muamelesi yapılamaz... Alınıp satılamaz... Ağır yük yüklenilemez... Mevlasının yanında o bir hizmetçi/kardeş konumundadır ve ona iyilik /ihسان Allah'ın emridir.(Nisa, 4/36) Özellikle azat etmek suretiyle... Çünkü böylesi hem sevaptır hem de günahlara kefarettir...

b. O da insanca muameleye layıktır. Köle-efendi, köle-cariye kavramları yasaktır. Onların yerine oğlum, kızım ve mevlam tabirleri mecburidir. Mevla, hem efendi hem de köle yerine kullanılan ortak bir kavram oluşuna özellikle dikkat çekmek isteriz!!

c. Bilhassa "mükatebe" sahibi olan (Nur, 24/33), aynı zamanda mülkiyet hakkının da sahibidir. Hürriyetini satın almak için yapmış olduğu anlaşma sebebiyle artık kazandıkları kendisine aittir...

d. Evlenme hakkına da sahiptir.

1. Hür bir erkek, mehrini vermek ve sahih nikah yapmak suretiyle kendi cariyesiyle evlenebilir. Resulullah bu konuda güzel bir örnektir...

ii. Başkasıyla evlenmek, izne bağlıdır. Mevlasının izni ile hür bir erkekle evlenebilir. (Bakara, 2/221) Mehrini alır ve artık kocasının hanımıdır...

iii. Hür bir kadınla da evlenmesi, - nikahın sıhhatinin şartlarından olan kefaet /denklik açısından sorunlu olmakla birlikte (Bkz. Ahzab, 33/36) - isterlerse elbette...

iv. Birbirleriyle de evlenip nesillerini devam ettirebilirler. (Nur, 24/32)

3. Ukubat Açısından

a. İslami ceza /hadler karşısında onun cezası yarımındır.(**) Haddi /cezaı gerektiren suçlardan birini işlediği zaman hürlere uygulanan cezanın yarısı uygulanır. Mesela zina etmişse 50 (Nur, 24/2), iffetli mümin bir kadına zina iftirası /haddi kazif atmışsa 40 celde (etkisi sadece deriye olan, daha ileriye sirayet etmeyen sopa) vurulur. (Nur, 24/2)

b. O tam bir insandır. Onu haksız yere öldüren bütün insanları öldürmüştür. (Maide, 5/32) Bir mümini öldürmek olacak şey değildir; olsa olsa ancak kaza ile öldürmüştür olabilir... (Nisa, 4/92) Kasten öldürenin yeri ise ebedi cehennemdir. (Nisa, 4/93) Kısas hükmü (Bakara, 2/***) onlar için de geçerlidir. Köle ve hür karşılığında kısas uygulanır. Nitekim İmam-ı A'zam Ebu Hanife bir köleye karşı hür kimse kısasen öldürülür, der.

4. Kurumun İlgası Açısından

İslam ile birlikte savaş haricinde köle edinme yollarının tamamı gayr-ı meşru addedilmiştir. Köle ticareti yasaktır... Savaşta elde edilen esirler için Muhammed suresinin 47//4. Ayeti caridir: *“İnkâr edenlerle savaşta karşılaştığımız zaman boyunlarını vurun. Onlara hakim olup elinize geçirdiğinizde bağı sıkı tutun. Savaş riski tamamen sona erdikten sonra da onları, ya iyilik namına veya fidye karşılığında salıverin...”*

Bütün bu özet bilgilerden sonra Muhammed Hamidullah'ın şu tespitini de ibret maksadıyla burada nakletmek isterim: *“...İslamiyet böyle bir yüksek otorite örneğiyle köle ve cariyelelere karşı tutumuyla uzun zamanlara hitap edecek reformları gerçekleştirmiştir. Ben İslam'dan başka cemiyetlerde azat olmuş kölelerin krallıklar kurup bunların sayılarının tarihe geçtiğine rastlamadım. Mısır'da Memluklar, Kuzey Hindistan'da Gulamanlar, Güney Hindistan'da Adilşahitler azat olmuş gerçek kölelerdi. Bunlar imparatorluk sülalesi dahi kurdular. Ve hür doğmuş Müslümanlar, en ufak bir tereddüde dahi kapılmadan onların başkanlığını kabul ettiler. Valilik, kumandanlık gibi yüksek makamlara ulaştılar.”*¹⁶⁹ Çünkü Allah'ın Resülü şöyle buyurmuştu: *“Başınızdaki saçı kuru üzüm gibi olan Habeş'li bir köle de olsa Allah'ın kitabını hakim kıldığı sürece ona itaat etmelisiniz.”*¹⁷⁰

Hz. Peygamber, tüm müminlerin birbirlerine eşit olduklarını; Arab'ın ace-me, hürün köleye amirin emri altındakilere üstün olamayacağını söylemiş ve uygulamada da bunu bilfiil göstermiştir. İslam'la birlikte insanlık tarihinde köklü bir kırılma gerçekleştirilmişti. Köleler, asli kimliklerine yeniden kavuşturulmuşlardı. Artık hiçbir sınıfsal ve cinsel ayırım gözetilmeksizin insan layık olduğu yere saygın makamına konulmuş idi. Fakat üzümlere söylemek gerekir ki, Hz. Peygamber

¹⁶⁹ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, II/22.

¹⁷⁰ İbn Mace, Cihad, 39.

vefat ettikten sonra; bilhassa Hz. Osman'ın şehadetini takip eden Cemel ve Sıffin savaşlarından itibaren Müslümanlar kendi içlerinde bölünmeye başladı... O kutlu asırdan /Asr-ı Saadetten uzaklaşıldığı oranda inananlar arasında insana saygı azaldı. Müminler birbirlerinin kanlarını helal görür oldular!! İşte, bu süreçten sonra eski cahiliye döneminin bir kısım alışkanlıklarına yeniden dönüldü. Kur'an'ın lafzındaki açık manalara rağmen insanların hükümleri cari olmaya başladı... Bu cümleden olarak bir insan hakkının ihlali anlamına gelen kölelik ve cariyelik sistemi tekrar hortlatıldı. Bu insanlık ayıbı tekrar hayatın zaruri(!) bir parçası haline getirildi. Başta Fıkıh olmak üzere İslami kaynakların çoğunda köle, "Mülk edinilen ve mülkü olmayan" olarak yeniden tarif edildi. Allah'ın hür olarak yarattığı insana yeniden kölelik mumamelesi uygulanmaya başladı...

KAYNAKÇA

- Abdulkerim Kuşeyri, Kuşeyri Risalesi, (Yayına hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s.324-331.
- Aydın, Mehmet Akif, DİA, KÖLE mad. XXVI/239.
- Beydavi, Nasruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer(ö.685/1286), Envaru't-Tenzil ve Esraru'te'vil, Mısır, 1968, II/58.
- Buhari, Cenaiz, 80, Tefsiru Sureti Rum; Müslim, Kader, 25.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, es-Sahîh, İstanbul, 1315, Zühd, 70;
- Bursavî, İsmail Hakkı, Ruhû'l-Beyân, İstanbul, 1389., VI/150.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet yayınları,tsz.XIV/7037 vd.; ANabritanika, AnaYayıncılık, 1986, XIII/575.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul, 1993, s.220.
- Doğan, Mehmet, Temel Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, 1994, 252.
- Duman, M. Zeki, Beş Sûrenin Tefsiri, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 68-70.
- Duman, M. Zeki, Beyanü'l-Hak Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri, Fecir yayınları, Ankara, 2008, III/390 vd.
- Ebû Dâvud, Suleyman b. El-Eş'âs es-Sîcistânî el-Ezdî(ö. 275/888), es-Sünen, (Tahkik: İzzet Ubeyd ed-De'âs),Şam, 1969, Savm, 2390.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kureşî, Mefâtîhu'l-Ğayb(ö.604/1208), Tahran, tsz., XXIII/218.
- Hamevî, Yakut el-, Mu'cemu'l-Buldan, II/354.
- Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, II/22.
- Hazin, Lübabu't-Te'vil fi Meani't-Tenzil, İstanbul, 1315III/313.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fadl İsmail b. Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, Kahire, tsz., VII/366.
- İbn Mace, Cihad, 39.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, el-Kazvînî, es-Sünen, (Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbâki), Kahire, 1975, Zühd, 8.
- İbn Manzûr, a.g.e, 'ABD' mad.; Asım Efendi, Ebu'l-Kemal es-Seyyid Ahmet, el-Okyanusu'l-Basiyt fi Tercemeti'l-Kamusu'l-Muhiyt, İstanbul, 1305, 'ABD' mad.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, Lisânu'l-Arab, Beyrut,1968, 'ABD' mad. III/270.
- İbn Sa'd, Tabakat, I, 134, 260; VIII, 187 vd.; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 745 vd.;
- İbnu'l Esir, Ebu's-Saadât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, el-Hidâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser, Beyrut, 1963, II/417.
- Köksal, M. Asım, Hz. Muhammed ve İslâmiyet, VII, 81-82; VIII, 565-568.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1272), el-Câmî' li Ahkami'l-Kur'âni'l-Azîm, Kahire, tsz., XII/245.
- Kutup, S., Fî Zılâli'l-Kur'ân, (Çev. S. Uçan, V. İnce, M. Yolcu), İstanbul, 1991, VII/482.
- Mustafa, İbrahim ve arkadaşları, el-Mu'cemu'l-Vasiyt, Tahran, tsz, 'FTY' mad.
- Müslim, Ebû Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Huseyrî en-Nîsâbüri (ö.261/874), es-Sahîh, (Tahkik: Muhammed Fuad Abdalbâkî), Kahire, 1955, İman, 22,54,93.
- Müslim, Fezâilü's-Sahâbe 46.
- Nesefî, Medarik (Hazin'in kenarında), III/314.
- Özdemir, Mehmet nadir, İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı, Bilimname, Sayı XIX, Yıl 2010/2, s.91.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983, II/300.
- Rağîb, el-Huseyn b. Muhammed el-İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân (Tahkik: Muhammed Ahmed Halefallah) Kahire, 1970, 'ABD' mad.
- Sabuni, Muhammed Ali, Revaiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam, I/503 vd.
- Şibli, Mevlana, Asrı Saadet, II, 154;
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sevre, es-Sünen, Kahire, 1937, Zühd, 42;
- Tirmizî., Vela', 6,2130.
- Vâkıdî, Meğâzî, II/564; İbn Sa'd, Tabakât, II/90; Yâkubî, Tarih, II/71; (Asım Köksal, İslam Tarihi, İstanbul, 1981, VI/94 ve devamından naklen)
- Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif ez-Zebîdî, (Çev. Ahmed Nâim), Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, Ankara, 1970, VII/442.